

KÂMİN MESELLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ -İBN FADL ÖRNEĞİNDE -

Doç. Dr. Veysel GÜLLÜCE*

ÖZET

Edebî bir mu'cize olan Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli özelliklerinden birisi de, çeşitli ve çok sayıdaki misallere, temsillere yer vermesidir. Kâmin (gizli) meseller de Kur'ân'da yer almış mesel çeşitlerindedir. Bu mesellerin, ilgili görülen âyetlerle münasebeti bu çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mesel, Temsil, Kâmin (Gizli) Mesel, Atasözü, Ayet

ABSTRACT

An Evaluation of Unobvious Parables

-İbn Fadl's Example -

One of the very important characteristic of The Literary Miracle Glorious Quran is to express parables, anecdotes too much and in various style. With in this context, some unobvious parables and anecdotes also mentioned in the Quran. The focus thema of this article is to show the relation between hidden parables and verses that concerned with the matter.

Key Words: Parable, Anecdote, Unobvious Parable, Proverb, Verse

Giriş

Mesel, lügatte benzer, nazîr manalarına gelir. Aynı manada kullanılan misl, misâl, mesîl de bu köktendir. Yine bu kökten gelen, "müsûl"un aslı dikilmek, ayağa kalkmak'tir. "Kim insanların kendisi için ayağa kalkmasından (en-yumessele lehu) hoşlanırsa, cehennemdeki yerini hazırlasın"¹ hadisinde bu manada kullanılmıştır.²

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. (e-posta: veyselgulluce1@hotmail.com)

¹ Tirmizî, *Edeb*, 13.

² Rağîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 462; Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyîs fi'l-Luġa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, s. 974; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, tsz., XI, 610.

Meselde de mücerred manaların müşahhaslaşmış gibi, insanın gözleri önünde dikilip belirginleşmesi söz konusudur.

“Mümessel” ise, başkasının misali üzere tasvîr olunan demektir. “Timsâl” da bu kökten olup suret verilmiş şey demektir. “Temessül” ise, surete bürünmek anlamındadır. “*Cebrail ona (Hz. Meryem’e) düzgün bir insan suretinde göründü (temessele)*” (Meryem, 17) âyetinde bu manadadır. *Mesel*; “Aralarındaki benzerlikten dolayı, bir şeyi, -açıklamak ve tasvir etmek maksadıyla- başka bir sözle ifade etmektir” şeklinde tarif edilir. “*Sütü yazda zayı ettin*” (*Geçti Bor’un pazarı*) misalinde olduğu gibi. Çünkü bu söz, “imkânın varken işini ihmal ettin” sözüne benzemekte olup, söylenecek söz daha iyi anlaşılıp kavranması için, benzeri olan ve meşhur olmuş bu sözle ifade edilmiştir.³ “Halk arasında kabul görüp yayılmış, teşbihe dayalı, hikmetli sözdür” şeklinde de tarif edilebilir.⁴ Arapçada “mesel” kavramı, çok kere atasözü, bazen de kıssa ve deyim karşılığında kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de çokça geçen *darb-ı mesel* ifadesi ise, “*misal getirmek*” manasında kullanılmaktadır. “Darabe fi’l-ard” ifadesi yeryüzünde yürüdü, yayılıp gitti, ayak tepti manalarına geldiği gibi bu ifade (*darb-ı mesel*) meselin dilden dile dolaşıp yayılmasını ifade etmektedir.⁵ Nitekim, mesel’in bu özelliği de *darb-ı mesel* olmuş ve çok seyahat eden kimse hakkında “*esyeru mine’l-mesel*” denilmiştir.⁶

Kur’ân-ı Kerim’in üslup özelliklerinden⁷ olan meseller, dikkat çekici, etkileyici özellikleriyle, konunun aydınlanmasına, kapalı kısımlarının açıklığa kavuşmasına, soyut meselelerin somut gibi algılanmasına yardım eden önemli unsurlardandır.⁸ Bu

³ İsfehânî, a.y. İbn Fâris, a.y; İbn Manzûr, a.y. Mesel kelimesi hakkında geniş bilgi için bkz. Veli Ulutürk, *Kur’ân’da Temsîlî Anlatım*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 9 vd.

⁴ Ulutürk, s. 11 (Ahmet Bulut, *Arap Dili ve Edebiyatında Emsâl*’den naklen) –özetle-

⁵ Bu ifadenin kaynağı hakkında geniş bilgi için bkz., Abdu’l-Mecid el-Beyanûnî, *Darbu’l-Emsâl fi’l-Kur’ân*, Daru’l-Kalem, Dimaşk, 1991, s. 28; keza bkz. Ulutürk, s. 10.

⁶ el-Huseyn b. Fadl, *el-Emsâlu’l-Kâmine fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk., Ali Huseyn el-Bevvâb, Mektebetu’t-Tevbe, Riyâd, 1992, s. 8 (Muhakkik Bevvâb’ın *İkdu’l-Ferîd*, III, 63’den nakli).

⁷ Kur’ân’ın i’câzının parıltılarını ihtiva eden üslup özellikleri pek çoktur. Bunların başlıcaları şunlardır: Mevcut edebî nevilerden ayrı olması, eşsiz ahengi, mana ve lafızları arasındaki uyum, edebî türlerin hepsinde (icâz-itnâp, istiâre, kinâye, teşbih vs.) mükemmel oluşu, aynı anda farklı seviyelere hitap etmesi, edebî türlerin iç içe olması, beyan tarzının çeşitliliği, akla ve duyguya dengeli hitap etmesi... (Tafsilat için bkz. Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 117-165).

⁸ bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî el-Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl mine’l-Kitab ve’s-Sünne*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Müessesetu’l-Kütüb, s-Sekafiyye, Beyrut, 1989, s. 11; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Maverdî, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, thk. Mustafa es-Saka, tk. Muhammed Şerif Sukker, Beyrut, 1988, s. 404; Muhammed b. Ebî Bekr Eyyûb ez-Zerî, *el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk., İbrahim b. Muhammed, Mektebetu’s-Sahabe, Tanta, 1986, s. 9; Aştâr Davûd

yönleriyle mesellerin tebliğde çok önemli bir yeri vardır. Bu yüzden Peygamber Efendimiz (a.s.m) de sık sık temsillere müracaat ederek, imanî ve islamî hakikatleri, misallendirme (temsîl) yoluyla akıllara yaklaştırmaya, zihinlere yerleştirmeye çalışmıştır.⁹

Şu âyetler temsili anlatımın Kur'ân'da zikrediliş gayesini açıklamaktadır: "Öğüt almaları ümidiyle, Allah insanlar için meseller getiriyor" (İbrahim, 25), "Bu Kur'ân'da her türlü misali naklettik. Umulur ki öğüt alırlar" (Rûm, 58; Zümer, 27), "Bu Kur'ân'da insanlar için her türlü meseli genişçe anlattık" (Kehf, 54), "Bu misalleri insanlar için veriyoruz. Onları ancak âlimler idrak eder" (Ankebût, 43), "Bu misalleri insanlar için veriyoruz. Umulur ki tefekkür ederler" (Haşr, 21).

Kur'ân'daki meseller iki kısma ayrılır:

I. Zâhir (Açık) Meseller

Bu meseller, ne için misal olarak getirildiği konusunda açıktır ve bir kısmında zaten mesel olduğu âyetin kendisinde ifade edilmektedir. Bu meseller de mücez ve kıyasî olmak üzere iki kısma ayrılırlar.

a. Mücez (vecîz) meseller

Özli ve veciz olmaları itibariyle ata sözü gibi insanların hitabında çokça kullanılan bazı âyet veya âyet bölümleridir. Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden olan, az sözle çok mana ifade etme özelliğinin bir tezahürü¹⁰ olan bu âyetler başlangıçta mesel olarak nazil olmamışken, daha sonraları halkın dilinde çokça kullanılmalarından dolayı mesel halini almışlardır. Bu yüzden "sâire" diye de isimlendirilirler. Bu nevi meseller sayıca çokturlar. Burada birkaç örnekle yetineceğiz: "Birinün günahıyla başkası sorumlu olmaz / *Ve-lâ teziru vâziretun vizra uhrâ*" (En'âm, 164), Zan hak namına bir şey ifade etmez / *İnne'z-zanne la-yuğnî mine'l-hakki şey'en*" (Yunus, 36), "İşte şimdi gerçek ortaya çıktı / *lel-Âne hashasa'l-hakk*" (Yusuf, 51), "Dünyadan da nasibini unutma / *ve-lâ tense nasîbeke mine'd-dünyâ*" (Kasas,

Muhammed, *el-İşâretu'l-Cemâliyyetu fi'l-Meseli'l-Kur'ânî*, İttihadu Küttâbi'l-Arabî, Dimaşk, 2005, s. 37 vd; Adem Dölek, *Hadîslerde Teşbih ve Temsiller*, EKEV, Erzurum, 2001.

⁹ Nitekim Abdullah b. Amr Peygamberimizden *bin* mesel öğrendiğini söylemiştir (Ebu'l-Hasen b. Abdîrahman er-Ramahürmüzî, *Emsâlu'l-Hadîs*, tlk., Abdulfettah Temam, Müessesetu'l-Kütübî's-Sekafiyye, Beyrut, 1988, s. 9).

¹⁰ *li-kulli nebein mustakarr* (En'âm, 67), *e-lâ lehu'l-halku ve'l-emr* (A'raf, 54), *Huzi'l-afve ve'mur bi'l-urfi ve a'rid ani'l-câhilîn* (A'raf, 199), *ve-leküm fi'l-kıyasi hayatun* (Bakara, 179) âyetleri bu konuda en güzel örneklerdir.

77), “Kötü tuzak ancak kurana dolanır /ve-lâ yehîku'l-mekru's-seyyiu illâ bi-ehlihî” (Fâtır, 43)¹¹.

b. Kıyasî meseller

Teşbih-i mürekkeb veya *temsîl* olarak da isimlendirilen bu nevi meseller, bir takım meseleleri aydınlatmak için zikredilen çeşitli teşbihlerden oluşan kısca türünden misallerdir. Öğüt alma, hakikatlerin kalbe iyice yerleştirilmesi, uzak olan meselelerin zihne yakınlaştırılması, dağınık mevzuların toparlanarak daha iyi anlaşılmasının sağlanması, mücerred (soyut) meselelerin müşahhas (somut) hale getirilerek kolayca kavranmasının sağlanması gibi gayeler içerir. Mesela, “Onların meseli (misali) ateş yakıp da ateş etraflarını aydınlattığı bir sırada Allah’ın, ışıklarını alıp da karanlıklar içinde görmez bir vaziyette bıraktığı insanların meseli gibidir” (Bakara, 17) âyetinde münafıkların haliyle ilgili olarak zikredilen mesel açıkça mesel olarak isimlendirilmiştir. Pek çok teşbihleri içeren bir kısca görünümünde olması hasebiyle de kıyasîdir.¹²

II. Kâmin (Gizli) Meseller

Bu nevi meseller, Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça belirtilmedikleri halde, mana yönüyle âyetlerin bünyesinde gizli (kâmin) olduğu kabul edilen, kendilerine işâret veya telmih edildiği düşünülen veya âyetlerdeki ifade veya lafızlara benzerliğinden dolayı, çağrışım yoluyla hatıra gelen mesellerdir.

Bu mesellere dair örnekler daha çok Hüseyin b. Fadl (v. h. 282)’dan nakledilmektedir.¹³

Hüseyin b. Fadl, Arap ve başka milletlere ait deyim ve atasözlerini (emsal) Kur’ân’dan istihraç etmede şöhret bulmuş biri olup, bu sahada yazılmış en eski

¹¹ Bu nevi meseller için bkz. Abdülmecid Katamiş, *el-Emsâlu'l-Arabiyye*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1988, s. 131; Beyanunî, *Darbu'l-Emsâl fi'l-Kur'ân*, s. 24.

¹² Bu nevi mesellerin başka örnekler için bkz. (İbrahim, 18, 24-26; Kehf, 45; Nûr, 35...).

¹³ Künyesi Ebû Alî olan Hüseyin b. Fadl b. Umeyr el-Becelî el-Küfî en-Neysâbü'rî, Yezîd b. Hârûn ve Abdullah b. Bekr es-Sehmî gibi zamanının büyük alim ve muhaddislerinden ders almış önemli talebeler yetiştirmiş, müfessir edîb ve âbid bir zattır. Kur’ân tefsirinde zamanının önderi sayılmıştır. Nişabûr’a yerleşerek burada, Horasan Emir’i Abdullah b. Tâhir tarafından kendisi için satın alınan konağa yerleştirilmiş, h. 217 yılında insanlara ilim öğretmeye ve fetvâ vermeye başlamış, vefatına kadar (h. 282) devam etmiştir. Kabri Nişabûr’da olup ziyaret edilmektedir. Bazı kaynaklarda ismi Hasen, babasının ismi de Fudayl olarak da geçmektedir. (Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrût, tsz., s. 37; Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I, 159-160; İbn Fadl, a.g.e., s. 14 -Muhakkik’in takdimi-).

eserlerden¹⁴ olan *el-Emsâlu'l-Kâmine fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*'de, Mudarib b. İbrahim'in babası tarafından kendisine yöneltilen “Allah'ın kitabında şu şu meseller var mıdır?” şeklindeki sorularla, “eve” karşılığını vererek ardından o mesellerle ilgili olarak zikrettiği âyetler sıralanmıştır. Eseri tahkik eden Ali Huseyn el-Bevvâb, bu eseri, biri Medine'de Arif Hikmet Kütüphanesinde, diğeri, Berlin Kütüphanesinde bulunan iki ayrı yazma nüshadan faydalanarak yayına hazırlamıştır. Berlin nüshasında eserin ismi, “*Cevabâtu'l-Emsâli'l-Kâineti fi Kitâbillahi Teâla*” şeklinde olup, eserde soruların kendisine yöneltildiği şahıs ise İbn Fadl yerine İmam Şafî'dir (v. h. 204).¹⁵ Sorulan mesellerin sayısı Medine nüshasında 35, Berlin nüshasında ise 19 tane olup, bunlardan 18'i Medine nüshasında da vardır.¹⁶ Berlin nüshasında soru-cevap tarzında ele alınan mesellerden sonra, “*Ve min-mâ verede eydan mine'l-mesâil/ Bu konudaki Diğer Örnekler*” başlığı altında, soru-cevap tarzındaki metot terk edilerek, mesel ve ilgili âyetlerin ard arda sıralanması metoduyla zikredilmiş, ek bir bölüm halinde, 34 mesel'e daha yer verilmiştir. Bunların 9'u Medine nüshasında yer almış, 25 tanesi ise yer almamıştır. Böylece iki nüshadaki mesellerin toplam sayısı 61'e ulaşmıştır.¹⁷

Burada biz de bu soruları tekrar etmeyerek, önce atasözünü (meseli) daha sonra da bünyesinde bu atasözünün manasını taşıdığı kanaatiyle zikredilen âyet veya âyetleri ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

1. خیر الأمور أوسطها İşlerin hayırlısı vasat (orta/ ifrat ve tefritten uzak) olanıdır.¹⁸

¹⁴ Kâmin mesellerle ilgili olarak Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdillâh b. İshâk el-Kadâî'nin de *el-Emsâlu'l-Kâmine fi'l-Kur'ân* isimli bir eserinden bahsedilmektedir (bkz. İbnu'l-Fadl, a.g.e., - Muhakkik'in takdimi-, s. 11)

¹⁵ bkz. İbnu'l-Fadl, a.g.e., s. 15 –Muhakkik'in takdimi-.

¹⁶ Bu durum, yani eserde yer alan 19 meselden 18'inin İbnu'l-Fadl'a sorulan meseller içinde yer alması, İmam Şafî isminin, İbnu'l-Fadl yerine yanlışlıkla yazıldığı kanaatini uyandırmaktadır. Her ne kadar bunun tam aksinin, yani İbnu'l-Fadl'a nisbet edilen nüshanın İmam Şafî'ye ait olma ihtimali de akla gelse de, İbnu'l-Fadl'ın bu konuda meşhur olması, kaynaklarda kâmin mesellerin İbnu'l-Fadl'a nisbet edilerek nakledilmesi, İbnu'l-Fadl'a nisbet edilen nüshanın diğerini kapsayıcı olması ve bu eserin başında –Berlin nüshasının aksine- mesellerle ilgili diyalogu nakledenlere ait bir rivayet zincirinin bulunması gibi sebepler bu ihtimali zayıf kılmaktadır. Eserin ek kısmında yer alan meseller ise, muhtemelen tetimme babından daha sonraları ilave edilmişlerdir.

¹⁷ bkz. İbnu'l-Fadl, a.g.e., s. 15-16 –Muhakkik'in takdimi-.

¹⁸ *Hayru'l-umûri evsatuhâ* (İbnu'l-Fadl, s. 26; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, baskı yeri ve tarihi yok, s. 230; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, neşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1987, II, 1040; İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Kahire, tsz. I, 469; Ahmed b. Muhammed el-Meydanî, *Mecmau'l-Emsâl*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, İsa b. Halebi ve

a. **لا فارض ولا بكر عوان بين ذلك** “O inek ne yaşlı ne de genç olup, ikisinin arası bir durumdadır” (Bakara, 68).

b. **والذين إذا أنفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا وكان بين ذلك قواما** “O mü'minler infak ettiklerinde ne isrâf ne de cimrilik ederler. Bu ikisinin arası bir yol tutarlar” (Furkân, 67).

c. **ولا تجهر بصلاتك ولا تخافت بها وابتغ بين ذلك سبيلا** “Namazını ne yüksek ne de kısık sesle kıl. Bu ikisi arasında bir yol ara” (İsrâ, 110).

d. **ولا تجعل يدك مغلولة إلى عنقك ولا تبسطها كل البسط** “Elini ne boynuna dola ne de tamamen aç (ne cimri ol ne de müsrif)” (İsrâ, 29).

İbnu'l-Fadl'ın yanında Aclûnî (v. h. 1162) de yukarıdaki ilk üç âyeti bu meselin doğruluğu hususunda şahid olarak zikretmiştir.

Kaynaklarda hadîs-i şerif olarak da geçen bu mesel, her güzel hasletin mezmûm olan iki uç arasında bulunduğunu ifade etmektedir. Örneğin, güzel ahlaklardan olan cömertlik, cimrilikle müsriflik arası orta bir yerdedir. Evzâî (v. h. 157)'nin şöyle dediği nakledilir. “Allah'ın emrettiği her şey karşısında şeytan iki yönlü olarak muarazada bulunur ve bunlardan hangisini elde ettiğine aldırılmaz: Ğuluvv (aşırı gitme/ıfrat) ya da taksîr (eksik yapma/tefrit).” Vehb b. Münebbih (v. h. 110) de şöyle demiştir: “Her şeyin iki tarafı (ucu) bir de ortası vardır. Bir taraftan tutunca öbür taraf meyleder (sarkar). Ortadan tutunca her iki taraf da mutedil olur, dengede kalır. Dolayısıyla her şeyin ortasını bulunuz.”¹⁹

“Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl” atasözümüz de bu manayı ifade etmektedir.

Ayetlerde de, infak etme, dua etme gibi ibadetlerde orta yolu tutmanın önemine dikkat çekilmektedir.

2. من جهل شيئاً عاداه Bir şeyi bilmeyen ona düşman olur/ Kişi bilmediği şeyin düşmanıdır.²⁰

a. **بل كذبوا بمالم يحيطوا بعلمه** “Bilakis onlar ilmen ihata edemedikleri şeyi yalanladılar” (Yunus, 39).

Şürekâhu, Kahire, tsz., I, 430; Muhammed Tevfik Ebû Ali, *Revâiu'l-Emsâli's-Şâia*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1989, s. 73).

¹⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 470.

²⁰ *Men cehile şey'en âdâhu* (İbnu'l-Fadl, s. 27; Suyutî, II, 1045; Aclûnî, II, 338; Muhammed Mollâ Aliyyu'l-Kârî., *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbârî'l-Mevdûa*, thk. ve tk., M. Lutfi es-Sabbâğ, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1986, s. 328). Bu mesel, *en-Nâsu aduvvu mâ-cehilû* (İnsanlar bilmediğinin düşmanıdır) şeklinde de nakledilir (Aclûnî, a.y)

b. **وإذ لم يهتدوا به فسيقولون هذا إفك قديم** “Ona ulaşamadıkları, elde edemedikleri için bu eski bir iftiradır diyecekler” (Ahkâf, 11).

İbnu'l-Fadl gibi Aclûnî de bu âyetlerin yukarıdaki mesele işâret ettiğini belirtir.

Bu âyet her ne kadar yukarıdaki meseli çağırırsa da Türkçemizdeki “kedi ulaşmadığı çigere pis der” atasözünün ifade ettiği manaya daha yakın gibidir.

3. احذر شر من أحسنت إليه **İyilikte bulunduğun kimsenin şerrinden sakın.**²¹

وما نقموا إلا أن أغناهم الله ورسوله من فضله “Onlar ancak, lütfuyla, Allah ve rasulünün zengin (müstağni) kılması sebebiyle (nankörlük ederek) intikam aldılar” (Tevbe, 74).

İbnu'l-Fadl gibi Aclûnî de bu âyeti yukarıdaki meselin manasını destekleyici olarak zikretmiştir.

Bu meselle kastedilenin iyilikten anlamayan nankör kimseler olduğu açıktır. Hz. Ali'den nakledilen şu söz de bu manadadır: “Kerîm kimseye ihsanda, merhamette buldukça yumuşar, leîm (nankör) ise sertleşir.”²² Türkçemizdeki “besle kargayı oysun gözünü” atasözü de kötü fînetli kimselerin iyilikten anlamayacaklarını ifade etmek için kullanılır.

Ayette de, inkârcıların Allah ve rasulünün ihsanları karşılığında nankörlük ettikleri dile getirilmektedir. Dolayısıyla meselle anlam bakımından bir paralellik söz konusudur.

4. ليس الخبر كالمعاينة **Haber gözle görmek gibi değildir.**²³

قال أولم تؤمن قال بلى ولكن ليظمنن قلبي “Allah (İbrahim'e) buyurdu ki: İman etmedin mi (ki bana 'ölüleri nasıl dirilttiğini göster' diye soruyorsun?) O da, 'evet ama kalbim mutmain olsun diye' cevabını verdi” (Bakara, 260).

Aclûnî de bu söz sadedinde gözle görmenin önemine işâret hakkında Hz. İbrahim'in talebini dile getiren bu âyeti zikretmiştir. Keza, Hz. Musa'ya Allah tarafından kavminin yoldan çıktığının bildirilmesi durumunda elindeki levhaları - kızgınlığından dolayı- yere atmadığı halde, dönüşte onların bu durumunu bizzat görünce levhaları yere attığını bildiren rivâyetleri de bu sadette zikrederek gözle

²¹ *İhzar şerre men ehsante ileyhi* (İbnu'l-Fadl, s. 28; Suyutî, II, 1045; Aclûnî, II, 44; Kârî, s. 105). Aclûnî ve Kârî, bu meseli “ihza” yerine “itteki” emriyle zikrederler.

²² Aclûnî, I, 44; Kârî, s. 105.

²³ *Leyse'l-haberu ke'l-muâyene* (İbnu'l-Fadl, s. 28; Aclûnî, II, 236; Meydanî, III, 95; Suyutî, II, 1045). Bu sözü ilk söyleyenin Peygamberimiz olduğu rivâyet edilmiştir (Meydanî, III, 95).

görmenin, -iştmenin fevkinde bir surette- insan ruhunda meydana getirdiği infiale işaret etmiştir.²⁴ Gözle görmenin önemini dile getirmeleri açısından, âyetle mesel arasında açık bir uyum olduğu söylenebilir.

5. **في الحركات بركات Harekette bereket vardır.**²⁵

a. **ومن يهاجر في سبيل الله يجد في الأرض مراغماً كثيراً وسعة.** “Kim Allah yolunda hicret ederse yeryüzünde gidecek çok yer, genişlik ve bolluk bulur” (Nisâ, 100).

b. **فاسعوا إلى ذكر الله** “Allah’ı anmaya koşunuz!” (Cum’a, 9).

c. **فاستبقوا الخيرات** “Hayırlı işlerde yarışınız” (Bakara, 148).

İbnu'l-Fadl, birinci âyeti, Aclûnî ise bu üç âyeti yukarıdaki sözü destekleyici olarak zikreder. “*Sebât, bitmek (büyümeştir)*” (es-sebâtu nebâtun) sözünün bu mesele aykırı olduğu söylenmişse de, her iki sözün makâmının farklı olduğu açıktır. Dolayısıyla aralarında bir zıtlık yoktur. Birincisi, hareketli olmanın, seyahat etmenin, ilim ve rızık peşinde koşmanın faydalarını dile getirirken diğeri bir işte sebat etmenin, yılmamanın, sabırlı olmanın gerekli olduğunu dile getirmektedir. Tıpkı bir tohumun toprak altında sebat ederek neticede büyüyüp meyve vermesi gibi, işlerin semere vermesi, kârlı bir hale dönüşmesi için de belli bir çabaya ve sebatı ihtiyacı vardır.

Türkçemizde de atasözü olarak kullanılan bu meselin bir benzeri de “*Nerde hareket orda bereket*” şeklindedir. “*Seyahat edin sıhhat bulun*” sözü de bu manadadır.

Ebû Ali ed-Dekkâk (v. h. 405), bu sözü tasavvufî manada ele alarak, “zevâhirin (zâhirî azaların) harekâtı (ibadet ve taati) serâirin (kalb vs. bâtinî azaların) berekâtını gerektirir” şeklinde yorumlamıştır.²⁶

Mesel, genel manada hareketli olmanın faydalarına dikkat çekerken; âyetlerde ise, Allah’ın dinini daha iyi yaşamak için hicret etmenin gereği dile getirilmiş, bir takım ibadetlerde yarışa davet edilmiştir. Bu yönleriyle, meselde dile getirilen *hareketteki berekete* birer örnek teşkil etmektedirler.

6. **أقصر لما أبصر Görünce (basireti açılınca) vazgeçti/ günahtan el çekti.**²⁷

²⁴ bkz. a.g.e., II, 237.

²⁵ *fî'l-harekâti berekâtun* (İbnu'l-Fadl, s. 29; Suyutî, II, 1045; Aclûnî, II, 133; Kârî, 255). *Hareket ve bereket* kelimeleri çoğul olarak zikredilmişse de Türkçeye tekil olarak aktarmayı daha uygun gördük.

²⁶ bkz. Kârî, s. 255.

²⁷ *Aksara lemmâ absara* (İbnu'l-Fadl, s. 29; Askerî, s. 101).

والذين إذا فعلوا فاحشة أو ظلموا أنفسهم ذكروا الله فاستغفروا لذنوبهم

“Ve o müminler bir fuhuş işlediklerinde veya kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı anarlar (hatırlarlar) ve günahlarının affedilmesini isterler” (Âl-i İmrân, 135).

Yukarıdaki meselin manasını aksettirmesi hususunda, “O muttakilere şeytandan bir vesvese dokunduğunda, durup düşünür, kendilerini toplarlar ve derhal hakikati görürler” (A'râf, 201) âyetinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu âyette basiretin açılması sonucu günahı el çekme, uzaklaşma söz konusudur. İbnu'l-Fadl'ın zikrettiği âyette ise, günah işledikten sonra tevbe ve istiğfar etme söz konusudur.

7. **كما تدين تدان** Yaptığın gibi karşılık görürsün.²⁸

من يعمل سوءاً يجزبه “Kim bir kötülük yaparsa ona karşılık (ceza) görür”

(Nisâ, 123).

İbnu'l-Fadl'ın yanında Aclûnî de bu âyeti, bu sözün manasını teyit sadedinde zikreder.²⁹ “Kötülüğün karşılığı onun misli olan bir kötülüktür” (Şûrâ, 40) ve “Cezalandırdığınızda ceza gördüğünüz gibi cezalandırın” (Nahl, 126) âyetleri de benzer manadadır. “El-cezâu min cinsi'l-amel (ceza/ karşılık, yapılanın cinsine göredir)” sözü de bu meselle benzerlik arz eder.³⁰

Arapçadaki “men dakka dukka” ve Türkçemizdeki “eden bulur”, “çalma (elin) kapısını çalarlar kapını” atasözleri de bu manadadır.

Hadîs³¹ olarak da nakledilen bu mesel ve onu teyit eden bu âyet, başımıza gelen musibetlerin kendi hatalarımız sebebiyle olduğunu ifade etmekte, günahların karşılıksız kalmayacağını, böylece günahlardan sakınılması gerektiğini vurgulamaktadır. Allah'ın Hz. Musa'ya bu ifadeyle hitap ettiği ve ardından da “başkalarını suladığın kapla sen de sulanırsın” buyurduğu, İncil'de de bu sözün devamında “tarttığın ölçüyle sen de tartılırsın” dendiği nakledilir.³²

8. **أزرع تحصد** Ek, biç! (biçersin)/ ek ki biçersin!³³

²⁸ Kemâ tedînu tudân (İbnu'l-Fadl, s. 30; Askerî, s. 412; Suyutî, II, 1045; Aclûnî, II, 183; Kârî, 182; Ebû Ali, s. 60). Bu meselin Tevrat'ta geçtiği de söylenir (Kârî, s. 182 –Muhakkikin notu-).

²⁹ . Aclûnî, II, 184

³⁰ Kârî, s. 182.

³¹ Bu sözün hadîs olduğu konusunda bkz. Aclûnî, II, 183. Askerî ise bu meselin Yezîd b. es-Saik'e ait olduğunu söyler (bkz., a.g.e., s. 423).

³² bkz. Aclûnî, II, 184.

³³ İzra' tahsud (İbnu'l-Fadl, s. 30; Aclûnî, II, 347).

يوم تجد كل نفس ما عملت من خير محضرا “Kıyamet gününde herkes işlediği iyilik ve kötülüğü hazır bulacaktır” (Âl-i İmrân, 30).

“Diken eken karşılığında üzüm toplamaz”³⁴ “Ne ekersen onu biçersin”, “ekmeden biçilmez”, “rüzgar eken fırtına biçer” atasözlerinde de bu mana güzel bir şekilde dile getirilmiştir.

Aclûnî bu meseli “men-zeraa hasade” şeklinde zikrettikten sonra yukarıdaki âyeti bu mesele işâret edici olarak belirtir.

9. لا في العير ولا في النفير. Ne kervanda ne orduda.³⁵

“Münafıklar) bu ikisi arasında bocalamaktadırlar. Ne bunlara ne de onlara...” (Nisâ, 143).

Bu darb-ı mesel, faydasızlığından dolayı yerilen kimseler için kullanılır. Buradaki kervan'ın Rasulullah'ın yakalamak için çıktığı ve onun sebebiyle Bedir harbinin vuku bulduğu kervan olduğu belirtilmektedir. Ordudan maksat ise Bedir savaşına katılanlardır. Mekke ahâlisinden, hem kervanı elde etmek için yola koyulmayıp hem de savaştan geride kalanlar, kendi içlerinde yerildiği, hakir görüldüğü için, daha sonraları benzer özellik gösteren, kimseye faydası dokunmayan kimseler için de böyle denilmiştir. Bu sözü ilk kullananın Ebû Süfyan b. Harb olduğu belirtilmektedir³⁶

Ayette de, münafıkların bariz özellikleri olan iki yüzlülükleri, iki grup (müminlerle müşrikler) arasında gidip gelmeleri dile getirilmektedir. Dolayısıyla meselle uyumu söz konusudur.

10. حين تقلي تدري. Tencere kızdığında anlarsın.³⁷

“Azabı gördüklerinde kimin yolca dalalette olduğunu bileceklerdir” (Furkân, 42).

Bu söz (müennese hitap olarak) “hîne taqlîne tedrîne” olarak da nakledilir Bu sözün kaynağı olarak şu hadise anlatılır: Bir adam fâhişe bir kadının yanına varıp onunla eğlendikten sonra gerekli ödemedeki bulunup bu arada tavasını çalar. Ayrılmak istediği sırada kadın ona şöyle seslenir: “Seni aldattım! Çünkü ben bu işe senden daha muhtaç idim, üstelik paranı da aldım.” Bunun üzerine adam da ona şu cevabı verir: “Kızartırken anlarsın!” Yani, tavanda bir şey kızartmak istediğinde kimin

³⁴ Meydanî, III, 341.

³⁵ Lâ fi'l-îri ve-lâ fi'n-nefir (İbnu'l-Fadl, s. 31; Askerî, s. 522; Meydânî, III, 168).

³⁶ bkz. Askerî, s. 522; Meydânî, Mecmau'l-Emsâl, III, 168 vd..

³⁷ Hîne taklî tedrî (İbnu'l-Fadl, s. 31; Suyutî, II, 1046; Aclûnî, I, 443; Kârî, 197).

aldatıldığını anlarsın. Bu olaydan hareketle bu söz, aldatıldığı halde aldattığını sanan kimseler hakkında darb-ı mesel olarak kullanılmıştır.³⁸

“De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?”

(Bunlar) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir” (Kehf, 103-104) âyetleri de bu meselin manasını destekleyici olarak zikredilebilir.

Acîûnî, bu meseli “teqlâ/ teqlîne” kelimesindeki iki harfin yer değiştirilmiş şekliyle “telqâ/telqîne” şeklinde nakleder. Bu durumda mana *kızmak/ kızartmak* yerine *karşılaşmak* olur ki, meselin manası da “*karşılaştığında görürsün*” olur.

Acîûnî ve Kârî (v.h. 1014) de bu meselin manasını destekleyici olarak aynı âyeti zikretmektedirler. Acîûnî bu meseli (“*karşılaştığında görürsün*”) işmam eden şu kıssayı zikreder: Habeşistan’a hicret edenler dönüp Rasulullah (s.a.s)’ın yanına vardıklarında Rasulullah onlardan orada gördükleri ilginç olayları anlatmalarını ister. Bunun üzerine onlardan bir grup şu olayı anlatır: Biz oturmuş durumda iken yanımızdan ihtiyar bir râhibe geçti, başının üzerinde bir su testisi taşıyordu. Onun yanına genç biri vardı ve iki elini onun omuzları arasına koyarak itti. Bunun üzerine kadın iki dizi üzere çöktü, testisi kırıldı. Kalkınca o gence doğru döndü ve şöyle dedi: “*Yakında bileceksin ey zalim! Allah Kürsi’yi koyup öncekileri ve sonrakileri topladığı, ellerin ve ayakların yaptıklarını söylediği zaman, benim ve senin durumun onun yanında ne olacak bileceksin!...*” Bunun üzerine Rasulullah bu sözleri tasdik eder.³⁹

Mesel ve âyet, henüz farkında olmamakla birlikte sonradan karşılaşılacak veya ortaya çıkacak olan kötü akibeti haber vermeleri açısından benzer manalar ifade etmektedirler.

11. *ما لا يكون فلا يكون بحيلة ابدأ* Olmayan şey asla çare olmaz.⁴⁰

إن الذين حقت عليهم كلمة ربك لا يؤمنون ولو جاءتهم كل آية حتى يروا العذاب الأليم “*Haklarında rabbinin sözünün gerçekleştiği kimseler -onlara bütün mucizeler gelmiş olsa dahi- elim azabı görünceye kadar iman etmezler*” (Yûnus, 96-97).

Âyetin bu söze delâleti açık değildir. Türkçemizdeki “yoktan yonga çıkmaz” atasözünün bu âyetin mefhumuna daha uygun olduğu söylenebilir. Çünkü bu

³⁸ Meydânî, I, 363.

³⁹ a.g.e., I, 443-444.

⁴⁰ Mâ-lâ yekûnu fe-lâ yekûnu bi-hiletin ebeden (İbnu’l-Fadl, s. 32).

atasözü, bilgisi ve becerisi olmayan kimseden başarı beklemenin boşuna olduğunu ifade etmek için kullanılır. Dolayısıyla kendilerinde hiçbir hayır bulunmayan, kalpleri tamamen ölmüş durumdaki kimselerin iman etmelerini beklemenin de boşuna olduğuna delâlet etmektedir.

12. لا يُلدغ المؤمن من جحر مرتين Mü'min bir delikten iki kere ısırılmaz.⁴¹

قال هل آمنكم عليه إلا كما أمنتكم على أخيه من قبل فالله خير حافظا وهو أرحم الراحمين “Daha önce kardeşini (Yûsuf'u) emanet ettiğim gibi onu (Bünyamin'i) da size emanet eder miyim?!...” (Yûsuf, 64).

Hadîs olarak da nakledilen⁴² bu söz, mü'minin basiret sahibi olup, düştüğü bir hatadan ibret alıp aynı hatayı tekrar etmeyeceğine işâret etmektedir. İbnu'l-Fadl ve Aclûnî'nin zikrettiği âyet de bu manayı desteklemektedir.

Hadîsin sebep-i vürûdu olarak zikredilen şu olay da bu manayı desteklemektedir: Peygamber Efendimiz, Bedir savaşı esnasında şair Ebû Azze'yi esir alır ve daha sonra salıverir. Uhud savaşında tekrar karşısına çıktığında yine esir alır ve Ebû Azze bu sefer de salıverilmeyi ister. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.s), daha sonra darb-ı mesel yerine geçecek olan bu meşhur sözünü söyler. Bu hadîs, mü'minin işlediği bir günahı tekrarlamayacağı, yani günahta ısrar üzere olmayacağı şeklinde de yorumlanmıştır.⁴³

Seleften bazı kimselere nisbet edilen “Mâ teâzama aleyye ehadun merrateyni / Bana karşı bir kimse iki defa büyükenememiştir” sözü de benzer manadadır.⁴⁴ “Kör bile düştüğü kuyuya bir daha düşmez” atasözümüz de aynı manayı ifade etmektedir.

Ayette de, Hz. Yakub'un, Yusuf (a.s)'ı kardeşlerine emanet ettikten sonra başına gelenlerden ders alarak, daha sonra kardeşlerinin talebi karşısında, Bünyamin'i onlara emanet etme hususunda ihtiyatlı davrandığı, Yusufun başına gelenlerin onun başına da geleceğinden korktuğu ifade edilmektedir. Bu açıdan meselle açık bir benzerlik söz konusudur.

⁴¹ *Lâ-yuldağu (yulsau)'l-mü'minu min cuhrin (vâhidin) merrateyni* (İbnu'l-Fadl, s. 32; Askerî, s. 516; Suyutî, II, 1046; Aclûnî, II, 523; Kârî, s. 296; Ebû Ali, s. 159). Mudarib b. İbrahim'in babası, bu sözün hadîs olduğunu belirterek İbnu'l-Fadl'a *Peygamberimizin şu sözünü de Kur'ân-ı Kerim'de bulabilir misin?* şeklinde sormuştur.

⁴² Bu hadîsi Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, İbn Mâce Ebû Hureyre'den nakletmiştir (Aclûnî, II, 523).

⁴³ bkz. Meydanî, III, 158; keza bkz. Askerî, s. 517; Aclûnî, II, 523.

⁴⁴ Kârî, s. 296.

13. **الى امه يلتهف اللفهان** Darda kalan annesine sığınır.⁴⁵

ثم إذا مسكم الضر فإليه تجأرون “Sonra size bir zarar dokundu mu O’na (Allah’a) sığınacaksınız” (Nahl, 53).

Bu söz, darda kalan kimselerin kendi yakınlarından yardım dilemesi hakkında kullanılmaktadır. İbnu’l-Fadl’ın zikrettiği âyette ise artık hiç bir yakının da fayda veremeyeceği durumlarda insanların her şeyi bırakarak Allah’a sığındığı ifade edilmektedir. Meselle âyet arasındaki benzerlik açıktır.

14. **لايفلح المنصور حتى ينفخ في الصور** Sûr’a üfürülünceye kadar muzaffer kimse kurtuluşa değildir (Gerçek muzaffer kıyamet günü belli olacaktır).⁴⁶

ولن تفلحوا إذا أبدا “O gün (kâfirler) asla kurtuluşa ermez” (Kehf, 20).

Bu mesel, kazanılan başarılarla övünüp mağrur olmanın doğru olmadığını, ölünceye kadar iyi ameller işlemenin gerekliliğini bildirmektedir. Dolayısıyla kanaatimizce, dünya hayatıyla mağrur olmamayı ifade eden, “Kâfirlerin şehirlerde çalım satıp dolaşmaları sakın seni aldatmasın” (Âl-i İmran, 196) vb. âyetler bu meselin manasını daha iyi aksettirmektedir.

15. **من أعان ظالماً سلط عليه** Kim zalime yardım ederse ona (kendisine) musallat edilir.⁴⁷

a. **كتب عليه أنه من تولاه فأنه يضله ويهديه إلى عذاب السعير** “Onun (Şeytan’ın) kendisini dost edineni dalalete düşüreceği ve kızgın ateş azabına götüreceği kesindir” (Hacc, 4).

b. **وكذلك نولي بعض الظالمين بعضا بما كانوا يكسبون** “Böylece, yaptıklarından dolayı, zalimlerin bir kısmını diğerine musallat ederiz” (En’âm, 129).

İbnu’l-Fadl ve Aclûnî birinci âyeti bu mesele işâret edici olarak zikreder. Kurtubî ise ikinci âyetin izahı sadedinde bu meseli hadîs olarak nakleder.⁴⁸ Her iki âyet de meselin manasına uygunluk arz etmektedir.

16. **العود احمد** Tekrar (devam) iyidir.⁴⁹

إن الذي فرض عليك القرآن لرادك إلى معاد “Sana Kur’ân’i farz kılan elbette seni varılacak yere döndürecek” (Kasas, 85).

⁴⁵ *ilâ-ummihî yelhefu’l-lehefân* (İbnu’l-Fadl, s. 33; Askerî, s. 36; Meydanî, I, 34).

⁴⁶ *Lâ yuflihu’l-mansûr hattâ yunfeha fi’s-sûr* (İbnu’l-Fadl, s. 33).

⁴⁷ *Men-eâne zâlimen sullita (sallata’llahu) aleyhi* (İbnu’l-Fadl, s. 33; Suyutî, II, 1046; Aclûnî, II, 315; Kârî, s. 316). Bu meselin hadîs olup olmadığı hakkındaki görüşler için bkz. Kârî, a.y.

⁴⁸ Kurtubî, VII, 56.

⁴⁹ *el-Avdu ahmedu* (İbnu’l-Fadl, s. 34; Askerî, s. 346; Meydanî, II, 373).

Meydanî bu sözün şu iki manayı taşıdığını belirtir: Birincisi, iyi bir iş yapan kimse kendisine bir övgü celbettiği gibi, o işi tekrar yapan daha çok övgü kazanır. İkincisi, bir işe başlamak övüldüğü gibi tekrar etmek, devam ettirmek daha da övgüye layıktır⁵⁰ Askerî ise, bu meselin zorluk ve meşakkatle ulaşılan şeyler hakkında söylediğini belirtir.⁵¹ Buna göre, mesel ulaşılabilecek hedef için yılmadan çabalamayı, tekrar tekrar hedefe yönelmeyi ifade etmektedir.

Ayetteki varılacak yer (meâd) hakkında beş görüş söz konusudur: Mekke, Beytu'l-Mukaddes (Mescid-i Aksa), Ölüm, Kıyamet günü, Cennet.⁵² Ayette özel bir dönüşten (veya dönüşlerden) bahsedilmektedir. Meselin manası ise, umumi olup tekrarın önemini dile getirmektedir. Dolayısıyla âyetle mesel arasında umum-husus münasebeti vardır.

17. ويل للشجي من الخلي Rahatta olandan dolayı darda kalmışın vah başına gelenlere/ Haliyy'den dolayı Şeciyy'in vah başına gelenlere!⁵³

وجعلنا بعضكم لبعض فتنة أتصبرون "Bazınızı bazınıza imtihan vesilesi (fitne) kıldık, acaba sabredecek misiniz?" (Furkân, 20).

Sıkıntıda olan arkadaşına yardım etmeyen, ona iyi davranmayı kınayan kimseler hakkında söylenen bu mesel⁵⁴ hakkında çeşitli kıssalar anlatılır.⁵⁵ Meydanî'nin naklettiğine göre, bu meseldeki Şeciyy (darda kalmış, mahzun) ve Haliyy (rahatta olan) iki kişinin isimidir. Kıssa şöyledir: Lokman b. Âd zamanında yaşayan bir kadının Şeciyy isminde bir kocası ve Haliyy isminde bir dostu vardır. Lokman onların bölgesine varır ve günün birinde bu kadının kabilenin evlerinden uzaklaştığını görür. Lokman, kadının durumundan şüphelenerek takip eder. Bir erkeğin onu karşıladığını ve birlikte giderek ihtiyaçlarını gördüklerine şahit olur. Sonra kadın adama şöyle der: Ben ölü numarası yapacağım. Beni kabre yerleştirdiklerinde geceleyin gel ve beni çıkar. Sonra da bizi tanımayanların olduğu bir yere git. Lokman söylenenleri duyunca: Haliyy'den dolayı vah Şeciyy'in başına gelenlere! der. Sonraları bu söz darb-ı mesel olur.⁵⁶

⁵⁰ a.g.e., II, 373.

⁵¹ Askerî, s. 347. Askerî bu konuda şiirlerden örnekler verir.

⁵² Mâverdî, en-Nüketu ve'l-Uyûn, IV, 272

⁵³ *Veylun li'ş-şeciyyi mine'l-haliyyi* (İbnu'l-Fadl, s. 34; Askerî, s. 494; Meydanî, II, 224; Ebû Ali, s. 138)

⁵⁴ Askerî, s. 494.

⁵⁵ bkz. Ebû Ali, s. 138

⁵⁶ Bu kıssa ve devamı için bkz. Meydanî, II, 224.

Bu meseli ilk söyleyenin Eksem b. Sayfî et-Temimî olduğu da nakledilir. Onun kıssası da özet olarak şöyledir: Peygamber Efendimiz Mekke'de insanları İslam'a davet etmeye başlayınca Eksem, oğlu Hubeyş'i haber almak için gönderir. Hubeyş haberi getirdikten sonra Temim Oğulları'nı toplayarak onlara oğlunun Peygamberimizle görüştüğünü, Kur'ân'ın iyiliği emreden kötülüklerden sakındıran, güzel ahlakı tavsiye eden, Allah'ın birliğine davet edip, putlardan nehyeden bir kitap olduğunu anlatır. Çok belîğ ifadelerle onları İslam'ı kabul etmeye çağırır. Onun akıl ve irfan dolu bu hitabesine rağmen orada bulunan Malik b. Nuveyre onu bunaklıkla suçlayınca Eksem bu meselle ona cevap verir.⁵⁷

Ayette umumi bir durumdan, insanların birbirleri için imtihan vesilesi kılınmasından bahsedilmektedir. Mesel ise, âyette bildirilen imtihanın şumulü dahilindeki hususi bir olaya işaret etmektedir.

18. **ان الحديد بالحديد يفلح** Demir demirle kesilir.⁵⁸

وجزاء سيئة سيئة مثلها “Kötülüğün karşılığı onun gibi bir kötülüktür” (Şûrâ, 40).

Ayette her ne kadar bu meselin manasına işaret söz konusu olsa da kanaatimizce, “Eğer Allah bazı insanların şerrini bazılarıyla önlemeseydi dünyadaki nizam bozulurdu” (Bakara, 251) âyeti bu meselin manasına daha uygundur.

19. **لكل ساقطة لاقطة** Her düşeni bir bulan (toplayan) vardır.⁵⁹

ما يلفظ من قول إلا لديه رقيب عتيد “Söylenen her sözün yanında mutlaka hazır bekleyen bir gözetleyici vardır” (Kâf, 18).

Bu meseldeki düşen (sâkita)'in hataen veya dil sürçmesiyle söylenen sözler olduğu belirtilmiştir. Buna göre mana, *her hataen söylenmiş sözü alıp da başkalarına nakledenler vardır* şeklinde olmaktadır. Böylece, bu meselle insanın diline sahip olarak, hata yapmamaya gayret etmesi istenmektedir. İbnu'l-Fadl'ın bu meseldeki manayı ihtiva ettiği gerekçesiyle zikrettiği âyette ise, insanın ağızından çıkan iyi veya kötü her sözün görevli melekler tarafından tesbit edilip kaydedildiği belirtilmekte ve böylece diline sahip olmasının önemi belirtilmektedir. Ancak bizce, “... O münafıklar yalancılık etmek için dinlerler. Senin yanında olmayan bir grup hesabına kulak

⁵⁷ Eksem'in hitabesinin tafsilatı için bkz. Askerî, 494-495; Meydanî, III, 433-434.

⁵⁸ *İnne'l-hadîde bi'l-hadîdi yuflahu* (İbnu'l-Fadl, s. 35). Bu mesel aynı manada “*lâ yefullu'l-hadîde illa'l-hadîdu*” ve “*el-hadîdu bi'l-hadîdi yuflahu*” şeklinde de kullanılır (bkz. Askerî, s. 188; Meydanî, III, 184).

⁵⁹ *Li-kullî sâkîtatîn lâkîtatîn* (İbnu'l-Fadl, s. 35; Askerî, 433; Meydanî, III, 115; Aclûnî, II, 208; Kârî, 278).

hırsızlığı yaparlar...” (Mâide, 41) âyeti meselin manasını daha iyi aksettirmektedir. Çünkü mesel daha çok, söz taşıyanlara karşı dikkatli olmayı tenbihlemektedir.

Kârî, “Hikmet mü’minin yitiğidir. Nerede bulursa alır” hadîsinin bu meselin manasına yakın olduğunu söyler. Ancak hadîsin ifade ettiği mananın farklı olduğu açıktır.

20. **لا تلد الحية إلا حية** **Yılan ancak yılan doğurur.**⁶⁰

ولا يلدوا إلا فاجرا كفارا “Onlar (Nuh kavmi) ancak fâcir ve kâfir doğurur” (Nûh, 27).

Aclûnî de bu mesel hakkında aynı âyeti işâret edici olarak zikreder ve bunun genellik ifade ettiğini belirterek istisnaları olduğuna imâ eder.

Bizce de bu söz genel manada, çoğu kere doğru olsa da, her durumda doğru değildir. Nitekim, “Allah ölüden diriye diriden ölüyü çıkarır” (Rûm, 19) âyeti, işârî manada, “kâfirden mü’mini, mü’minden kâfiri çıkarır” şeklinde de tefsir edilmiş, hatta bu tefsir peygamberimize de nisbet edilmiştir. “Soydur çeker” atasözümüz de benzer manadadır.

Ayetteki ifade ise, Hz. Nuh’un, kendi inkârcı kavmi hakkındadır. Kavminin genç nesillerinde de bir hayır göremeyince böyle demiştir. Kötü kimselerin nesillerinin de genel manada kötü olduğunu ifade etmeleri açısından bu âyetle mesel arasında mana benzerliği görülmektedir.

21. **الاطراف مدارك الاشراف** **Etraf (kenar semtler) eşrafın yerleşim alanıdır.**⁶¹

وجاء رجل من أقصى المدينة يسعى “Şehrin en ücra köşesinden bir adam koşarak geldi” (Kasas, 20).

Bu âyette haber verilen şahıs, şehrin ücra köşesinden koşup gelerek Hz. Musa’ya, “İleri gelenler seni öldürmek için toplandılar. Beni dinlersen şehri derhal terk et” tavsiyesinde bulunan kimsedir. “Derken şehrin ücra köşesinden bir adam koşarak geldi ve “Ey kavmim! Gelin bu rasullere uyun dedî” (Yâ-sîn, 20) âyeti de benzer manadadır. Çünkü bu zat (Habibu’n-Neccar)’da şehrin ücra bir köşesinde olup, şerefli bir insandır.

Meselde, eşrâf’ın, şehrin kenar bölgelerinde yaşamayı tercih ettikleri bildirildiği gibi, bu âyetlerde de bunun örnekleri geçmektedir. Bu açıdan aralarında bir

⁶⁰ *Lâ-telidu’l-hayyetu illâ huveyyeten (hayyeten)* (İbnu’l-Fadl, s. 36; Suyutî, II, 1046; Aclûnî, II, 501; Kârî, 366).

⁶¹ *el-Etrâfu medâriku’l-eşrâf* (İbnu’l-Fadl, s. 36).

benzerlik vardır. Ancak bu durumun, bütün eşrâf için geçerli olduğunu söylemek doğru olmaz kanaatindeyiz.

22. **الفوز والظفر للسابق Kurtuluş ve zafer öne geçendir.**⁶²

والسابقون السابقون أولئك المقربون “Öne geçenler öne geçenler, onlar nimet cennetlerinde Allah’a yakın olanlardır” (Vâkıa, 10-12).

Âyetin, meselin manasına delâleti açıktır. Âyet ve mesel, hayırlı işlerde önde ve önder olmanın ahiret saadetine vesile olacağını bildirmektedir.

23. **القدر لاتغلي بالشركاء Tencere ortaklarla kaynamaz.**⁶³

لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا “Göklerde ve yerde Allah’tan başka ilahlar olsaydı düzenleri bozulurdu” (Enbiyâ, 22).

Acîûnî de bu âyeti aynı mesele işâret edici olarak zikreder. Meselin manasının bu âyetin manasına uygunluğu açıktır. Tencereyi kaynatmak, yemek pişirmek gibi basit işlere dahi bir çok ellerin müdahale etmesi, işin karışıp bozulmasına sebebiyet verdiği; işlerin yolunda gitmesi için birliğe ihtiyaç olduğu gibi, kâinattaki nizam da ancak birlik sayesinde kurulup sürdürülebilir. Aksi halde göklerin ve yerin düzeni bozulurdu.

Bu meselin, “Her harp ateşi yaktıklarında Allah onların ateşini söndürdü” (Mâide, 64) âyetinden çıkarılmış olduğu da söylenmiştir. Bu durumda, meseldeki “şürekâ” Allah’a ortak koşulan şeyler manasında yorumlanmış olur. Meselin, *kıdratu’ş-şirki lâ-tağlî* (Şirk tenceresi kaynamaz) şeklinde ifade edilmiş olması da bu manayı desteklemektedir. Yani *müşriklerin tenceresi kaynamaz, Allah onu söndürür, yapmak istedikleri fitnelerinde onları muvaffak kılmaz* manasına gelir.

Meseldeki ortaklık, iş ortaklığı olarak düşünüldüğünde ise, “-İmân edip salih amel işleyenler müstesna- Ortaklardan pek çoğu birbirine haksızlık eder” (Sâd, 24) âyetinin bu meselin manasına daha uygun düşeceği kanaatindeyiz.

24. **جملة الطب قلة المطعم Tıbbın özü az yemektir.**⁶⁴

كلوا واشربوا ولا تسرفوا “Yiyiniz, içiniz fakat isrâf etmeyiniz” (A'râf, 31).

Aşırılık, isrâf her konuda zararlı olduğu gibi, yeme-içme hususundaki ölçüsüzlük de, hadîs-i şeriflerde de işâret edildiği gibi, hastalıkların kaynağıdır. Âyetin

⁶² *el-Fevzu ve'z-zaferu li's-sâbık* (İbnu'l-Fadl, s. 37). Muhakkikin ifadesine göre bu söz eserin yazma nüshasında bulunmayıp, ilgili âyetten, yani İbnu'l-Fadl'ın cevap olarak zikrettiği âyetten hareketle kaydedilmiştir.

⁶³ *el-kıdru la-tağlî bi'ş-şürekâ* (İbnu'l-Fadl, s. 37; Acîûnî, II, 137). Bu söz “*kıdratu’ş-şirki lâ-tağlî* ve *burmetu’ş-şirki lâ-tağlî*” şeklinde de nakledilir (bkz. Acîûnî, a.y).

⁶⁴ *Cümületu't-Tıbb kiletu'l-mat'am* (İbnu'l-Fadl, s. 37).

ve âyetin manasını özetleyen bu meselin verdiği mesajın önemini bugünkü tıp ilmi de teyit etmektedir.

25. **للحيطان أذان Duvarın kulağı vardır.**⁶⁵

وفيكم سماعون لهم “İçinizde onlara işittirenler var” (Tevbe, 47).

Bu mesel Türkçede “yerin kulağı vardır” şeklinde olup, sır saklamanın önemine işâret etmektedir. Çünkü söz ağızdan çıkıncaya kadar insanın esiri durumundadır, ama ağızdan çıktıktan sonra artık insan o sözün esiri sayılır. Ayette de müminlerin arasında, inkârcılara söz taşıyan münafıkların bulunduğu bildirilerek bu gibi insanlar kınandığı gibi, müminler de onlara karşı uyanık olmaya davet edilmektedirler. Bu açıdan, meselle benzerliği söz konusudur.

26. **برح الخفاء Perde ortadan kalktı/ durum aydınlandı.**⁶⁶

حتى جاء الحق وظهر أمر الله وهم كارهون “Sonunda, onlar hoşlanmasa da, hak geldi ve Allah’ın emri ortaya çıktı” (Tevbe, 48).

Meselenin aydınlanmasını, problemin çözülmesini, gizliliğin kalkmasını ifade eden bu meseli, bir deyim olarak addetmek daha uygun olur kanaatindeyiz.

27. **لو بعثناه الى بئر سمحة لغار ماؤها Onu suyu bol bir kuyuya göndersek suyu çekilir.**⁶⁷

أينما يوجهه لا يأت بخير “Onu ne tarafa göndersen hayır getirmez” (Nahl, 76).

Meselde, verilen işi eline yüzüne bulaştırıran beceriksiz kimse tarif edilmektedir. Âyette ise, iyiyle kötü kimse temsil yoluyla anlatılırken, efendisine yük olan, ne tarafa gönderilse bir iş beceremeden dönen kimseden bahsedilmektedir.

28. **الجاهل مرزوق والعالم محروم Câhil merzûktur (rızkı boldur), alim ise mahrûmdur (rızkı azdır).**⁶⁸

قل من كان في الضلالة فليمدد له الرحمن مدا “De ki, kim dalalette ise Rahman onu (bolluk ve ömürde) uzattıkça uzatsın!” (Meryem, 75).

Rızkın güç-kuvvet ve zekâ ile celbedilmediğine işâret eden bu mesel her durumda geçerli bir kâide değildir. Nitekim, Hz. Süleyman gibi pek çok peygamberler ve salih zatlar da geniş rızka mazhar olmuşlardır. Âyette dalalette olan kimseye mal-

⁶⁵ *li'l-Hitâni âzânun* (İbnu'l-Fadl, s. 38; Suyutî, II, 1046).

⁶⁶ *Beraha'l-hafâ* (İbnu'l-Fadl, s. 38; Askerî, s. 111).

⁶⁷ *Lev-beasnâhu ilâ-bi'rîm semhatin le-ğâre mâuhâ* (İbnu'l-Fadl, s. 38).

⁶⁸ *el-Câhilu merzûkun ve'l-âlimu mahrûmun* (Suyutî, II, 1046) İbnu'l-Fadl'a nisbet edilen eserde bu mesel *el-Kâfiru merzûkun* şeklindedir (İbnu'l-Fadl, s. 39).

mülk, çoluk-çocuk, uzun ömür vs. verilmesi ise, istidrac için olup, gerçekte bu nimetlere şükürle değil de küfranla mukabelede bulunacağı için, onun azabını artırmaya birer vesiledirler.

29. **القاص لا يحب القاص كىssacı kıssacıyı sevmez.**⁶⁹

“لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا *ilahlar olsaydı düzenleri bozulurdu*” (Enbiyâ, 22).

Meselde, kıskançlığın meslek erbabı arasında daha çok revaçta olduğuna, dar daireler içinde kıskançlık ateşinin daha fazla kızıştığına işâret edilmektedir. Allah'ın birliğine istidlâl sadedinde zikredilen bu âyetin mesele delâleti ise dolaylı yoldandır.

30. **من نكح الحسناء يعط مهرها Güzeli alan mihrini verir.**⁷⁰

“لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون *Sevdiklerinizden infak etmedikçe iyiye ulaşamazsınız*” (Âl-i İmrân, 92).

Meselde bir nimete kavuştuktan sonra şükürünün edâ edilmesine teşvik veya nimetin külfetine işâret edilmektedir. Nitekim, “Her nimetin bir külfeti vardır” denilmiştir. Âyette ise iyi derecelere ulaşmak için sevdiğimiz şeylerden infak etmemiz istenmektedir. Mesel’de nimet önce, Âyette ise sonradır. Askerî ise bu meseli, “Kim bir şeyi isterse, gönlü onu elde etmek uğrunda fedakârlıkta bulunmayı hoş karşılar”⁷¹ şeklinde yorumlamıştır. Bu durumda âyette olduğu gibi, bu meselde de nimeti elde etmek sonra gelmektedir. Dolayısıyla -bu yoruma göre- aralarındaki mana uyumu daha açıktır.

31. **من صبر على جاره أورثه الله داره Komşusuna sabredeni Allah evine varis kılar.**⁷²

“وأورثكم أرضهم وديارهم وأموالهم *Ve sizi onların topraklarına, yurtlarına ve mallarına varis kıldı*” (Ahzâb, 27).

“Sabır acı ise de meyvesi tatlıdır”, “sabrın sonu selamettir” gibi ata sözlerimiz de sabrın önemini ve neticesinde mükâfat olduğunu ifade etmektedir.

⁶⁹ el-Kâssu la-yuhibbu'l-kâss (İbnu'l-Fadl, s.39)

⁷⁰ *men Nekaha'l-hasnâ yu'ti mehrehâ* (İbnu'l-Fadl, s. 40; Askerî, 459; Aclûnî, II, 394). Aclûnî'de ibare, *men Nekaha* yerine *men Yahtub* şeklindedir.

⁷¹ Askerî, s. 459.

⁷² *men Sabere cârahu evrasehullahu dârehu* (İbnu'l-Fadl, s. 40).

Ayette, müminlerin, komşuları olan ve kendilerine çok eza ve ceza çektiren yahudilere ait bazı arazileri ele geçirmeleri anlatılmaktadır. Böylece, meselin umumi manasının şumulüne giren bir örnek olarak değerlendirilebilir.

32. **لا تعطين العبد واحدة يطلب اخرى** Köleye bir şey verme diğeri ister.⁷³

قال رب أرني أنظر إليك “(Musa) dedi ki Rabbim bana görün sana bakayım” (A'râf, 143).

İbnu'l-Fadl'ın açıklamasına göre bu âyette ifade edilen mana şu açıdan aç gözlüler hakkındaki yukarıdaki meseli tazammun etmektedir: Hz. Musa meşakkatsiz bir şekilde Allah'ın kelamını işitince onu görmeyi de istemiştir.⁷⁴ Ancak bu yorumun tartışma götürür olduğu açıktır. Çünkü onun bu arzusu tamahkârlıktan değil, iştiyakından dolaydır.

33. **الحلال لا يأتيك إلا قوتاً، والحرام لا يأتيك إلا جزافاً** Sana helal ancak azık olarak, haram ise bol olarak (ölçüsü-tartısı bilinmez bir halde) gelir.⁷⁵

إذ يعدون في السبت إذ تأتيهم حيتانهم يوم سبتهم شرعا ويوم لا يسبتون لا تأتيهم “Onların (Yahudilerin) balıkları, cumartesi tatili yaptıkları gün su yüzüne çıkarak akın akın geliyor, cumartesi tatili yapmadıkları günlerde ise gelmiyorlardı” (A'râf, 163).

Meselde malın bollaşması durumunda harama girme ihtimalinin artacağına, ayrıca haram kazancın kolaylığına dikkat çekilmektedir. Âyette ise, Allah tarafından bir imtihan olarak gerçekleştirilmiş istisnâ bir hadiseden bahsedilmektedir. Avlanmanın yasak olduğu cumartesi günü balıkların bolca gelip diğer günlerde gelmemesi, meselde dile getirilen durumla paralellik arz etmektedir.

34. **القتل انفى للقتل** Katl (öldürme) katli nefyeder.⁷⁶

ولكم في القصاص حياة يا أولي الألباب “Ey akıl sahipleri! kısısta sizin için hayat vardır” (Bakara, 179).

Her ne kadar bu âyet meselin manasını taşıdığı gerekçesiyle onu teyiden zikredilmişse de, gerçekte, belağat alimlerinin belağatın zirvesinde bir ifadeye sahip

⁷³ *lâ-Tu'tiyenne'l-abde vâhideten yatlub uhrâ* (İbnu'l-Fadl, s. 41). Askerî ise, benzer manadaki “*a'ta'l-abde kurâan fe-talebe zirâan*” meseline yer vermiştir (bkz. Askerî, s. 57).

⁷⁴ bkz. a.g.e., s. 41.

⁷⁵ *el-Helâlu lâ-ye'tike illâ kûten ve'l-harâmu lâ-ye'tike illâ cuzâfen* (İbnu'l-Fadl, s. 41; Suyutî, II, 1046).

⁷⁶ *el-katlu enfâ li'l-katli* (İbnu'l-Fadl, s. 42).

olduğu hususunda ittifak ettikleri bu âyetle, ilgili mesel arasında çok büyük ve önemli farklar vardır. Hatta bazı alimler bu âyetle mesel arasında belağat ve mana açısından *yirmi fark* zikretmişlerdir. Burada önemli bir kaç farka yer vereceğiz. Şöyle ki: Bu âyetle, misliyet yoluyla ukubeten öldürme manasındaki kısasta hayat olduğu bildirilmiştir. Arapların bu meselinde ise kısas yerine öldürme (katl) yer almıştır. Katl ise her zaman adaletli olmayıp zulmen de olabilir. Keza meselde, katl ifadesinin tekrarı vardır. Bu ise ifadeyi ağırlaştırmaktadır. Ayrıca, âyet daha vecizdir.⁷⁷

35. **İNْ ذَهَبَ عَيْرٌ فَعَيْرٌ فِي الرَّبَّاطِ** Bir eşek gittiyse başka bir diğeri yularında (bağlı durumda).⁷⁸

فَانْ لَمْ يَصِبْهَا وَابِلْ فُطْلْ “Ona (o toprağa) yağmur isabet etmese de en azından bir çisenti düşer” (Bakara, 265).

Bu mesel, alternatif olan bir şeyin elden çıkması durumunda üzüntüye mahal olmadığı, mevcut olanın değerini bilerek onunla yetinmek gerektiği hususunda kullanılır. Âyetle de, bol yağmur gelmese de toprağa düşen çisentinin dahi bir kıymet taşıdığı ve toprağın bu az suyla dahi iktifâ edip faydalandığına işâret edilmektedir. Bu yönüyle yukarıdaki meselle bir benzerliği vardır.

36. **الْإِنْسَانُ فِي الْبَاطِلِ إِخْوَانٌ** İnsanlar bâtılda kardeştir.⁷⁹

وَإِنْ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِي الْمُتَّقِينَ “Zalimlerin bazıları bazısının dostudur. Allah ise muttakilerin dostudur” (Câsiye, 19).

Âyetle, zalimlerin birbirlerinin dostu olduğu ifade edilmektedir. Mesel de bu çerçevede ele alındığında, yani zalimlerle ilgili kullanıldığında âyetin manasına uyumu söz konusu olabilir.

37. **إِذَا حَضَرَتِ الْمَلَائِكَةُ هَرَبَتِ الشَّيَاطِينُ** Melekler gelince şeytanlar kaçar.⁸⁰

فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفَتَنَانَ نَكَصَ عَلَى عَقْبِيهِ “İki ordu birbirini görünce, (şeytan) ardını döndü” (Enfâl, 48).

Ayetin tamamının meâli şöyle: “Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben

⁷⁷ bkz. Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Mektebetu Cidde, Cidde tsz., I, 120

⁷⁸ *in-Zehbe ayrun fe-ayrun fi'r-ribât* (İbnu'l-Fadl, s. 42; Askerî, s. 59; Meydanî, I, 40).

⁷⁹ *en-Nâsu fi'l-bâtılı ihvânun* (İbnu'l-Fadl, s. 42)

⁸⁰ *İzâ-hadarati'l-melâiketü heribeti's-şeyâtîn* (İbnu'l-Fadl, s. 43; Aclûnî, I, 91).

sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi.”

Bu meselin manasının doğruluğu hakkında şu hadîs rivâyet edilir. Bir adam peygamberimizin yanında Hz. Ebû Bekr'e kötü sözler sarfeder. Peygamberimiz oturmuş durumda olup bir şey söylemez. O adam susunca Hz. Ebû Bekr konuşmaya başlar. Bunun üzerine peygamberimiz kalkar, Hz. Ebû Bekr de onu takip eder. Davranışının sebebini sorunca şöyle açıklar: “Melek senin yerine cevap veriyordu, konuştuğunda melek gitti ve şeytan geldi. Ben de onunla oturmak istemedim.”⁸¹

Ayette de, şeytan'ın melekleri görerek arkasını dönüp uzaklaştığı bildirilmektedir. Dolayısıyla meselle arasında açık bir benzerlik vardır.

38. **كل ممنوع حلو Her yasak tatlıdır.**⁸²

ولا تقربا هذه الشجرة “Bu ağaca yaklaşmayın...” (Bakara, 35).

Aclûnî de aynı âyeti bu mesele işaret olarak zikreder.

Burada meselle âyet arasındaki irtibat açıktır. Hz. Adem ve Havva kendilerine yasak kılınan ağaçtan yemişlerdir.

Bu sözün bir benzeri de zayıf hadîs olarak nitelendirilen “İnsanoğlu kendisine yasak kılınan şeyi yapmaya düşkündür” sözüdür.⁸³

39. **من لا يجيئ بدهن اللوز جاء بحطبه Badem yağı getirmeyen odununu getirir.**⁸⁴

والبلد الطيب يخرج نباته بإذن ربه والذي خبث لا يخرج إلا نكدا

“Temiz beldenin bitkisi Rabbinin izniyle biter. Pis olandan ise ancak faydasız bitki çıkar” (A'râf, 58).

Âyet ve mesel, insanların kabiliyet, güç ve imkânları nisbetinde elde edebilecekleri hususlarla mükellef olduklarını ifade etmektedir.

40. **كما تكونوا يولى عليكم Nasıl olursanız başınıza da öyleleri gelir.**⁸⁵

وكذلك نولي بعض الظالمين بعضا بما كانوا يكسبون “İşte böylece -

yapmış oldukları şeyler sebebiyle- zalimlerin bazısını bazısına dost kılarız (peşine takarız/ başa geçiririz)” (En'âm, 129).

Bu mesel hadîs olarak da nakledilmektedir.⁸⁶

⁸¹ Aclûnî, I, 91 (Beğavi ve Beyhakî'den nakille).

⁸² *Küllü memnûin hulvun* (İbnu'l-Fadl, s. 43; Askerî, s. 208; Aclûnî, II, 182).

⁸³ Aclûnî, II, 181.

⁸⁴ Men lâ-yeçû bi-duhni'l-levzi yeçû bi-hatabihi (İbnu'l-Fadl, s. 44).

⁸⁵ *Kemâ tekûnû yuvellâ aleykum* (İbnu'l-Fadl, s. 44; Aclûnî, II, 184; Kârî, s. 243).

Şu hadisede vurgulanmak istenen de aynı gerçektir: Hasan-i Basrî (v. h. 110) Haccâc'a beddua eden birisini duyar ve ona “yapma!” dedikten sonra bu durumun kendilerinden kaynaklandığını belirterek şöyle devam eder: “Haccâc azledilse ya da ölse, başınıza maymun ve domuzların geçmesinden korkuyorum!” Yine Hasan-i Basrî'den şu olay nakledilir: İsrâil oğulları Hz. Musa (a.s.)'ya “Rabbinden bizden hoşnut olmasının ve hoşnutsuzluğunun alametini sor derler. O da sorunca Yüce Allah şöyle buyurur: Onlara haber ver ki, benim onlardan hoşnut olmam başlarına hayırlılarını getirmem, hoşnutsuzluğum ise başlarına hayırsızlarını getirmemdir.”⁸⁷

A'meş'e (v. h. 148) yukarıdaki âyetin manası sorulduğunda, insanların başına kötülerin geçirilmesiyle ilgili olduğunu belirtir.⁸⁸ “İnsanlar hükümdarlarının dini üzeredir”⁸⁹ sözü de benzer manadadır.

Ayetteki *nuvellî* ifadesi “başa getirmek, veli tayin etmek, âmir yapmak” manalarında alındığı takdirde meselle açık bir irtibat söz konusu olacaktır. Çünkü, âyette de yaptıkları kötü fiiller sebebiyle zalimlerin bazısının bazısına *veli kılındığı* bildirilmektedir.

41. **كرامة عين تكرم الف عين** Bir gözün hatırı bin gözü hatırlı kılar.⁹⁰
وما كان الله ليعذبهم وأنت فيهم “Sen onların arasında bulunduğun halde Allah onlara azap edici değildir” (Enfâl, 33).

Türkçemizdeki, “bir göz hatırı için çok gözler sevilir” atasözü de bu meselin bir benzeridir.

Ayetle mesel arasındaki mana irtibatı açıktır. Cenab-ı Hak Peygamberimizin hatırı için, kavminin içinde bulunduğu esnada onlara azap etmeyeceğini bildirmektedir. Meselde de benzer durum dile getirilmektedir.

42. **يتكى على شماله ويأكل من غير ملة** Sol yanına yaslanır ve başkasının malından yer.⁹¹

ذرهم يأكلوا ويتمتعوا ويلههم الأمل فسوف يعلمون “Onları bırak! yiyip eğlenirler ve emel onları oyalasın yakında bilecekler” (Hicr, 3).

⁸⁶ Bu meseli, Hâkim ve Deylemî merfû olarak, Beyhakî ise munkatî' bir senetle nakletmiştir (bkz. Aclûnî, a.y.)

⁸⁷ Aclûnî, a.y.

⁸⁸ Aclûnî, a.y.

⁸⁹ Aclûnî, II, 431.

⁹⁰ Kerâmetu aynin tukerrimu elfe aynin (İbnu'l-Fadl, s. 44).

⁹¹ Yettekiu alâ-şimâlihi ve ye'kulu min ğayri mâlihi (İbnu'l-Fadl, s. 44).

Mesel, başkalarının sırtından geçinenler hakkındadır. Ayette ise, kâfirlerin hayat felsefeleri dünya hayatındaki hedef ve gayeleri, dile getirilmektedir. Bu açıdan, âyetin manasının meselde farklı bir üslûpla ifade edildiği söylenebilir.

43. **انف في الماء ورأس في السماء. Burun suda baş semâda.**⁹²

“*İnsan*” *هل أتى على الإنسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا* *üzerinden, kendisinden bahsedilmediği, zamandan bir devir geçmedi mi?*” (İnsan, 1).

Bu mesel zelil ve hakir olduğu halde büyüklenen, kibirlenen kimseler için söylenir. Âyette de insanın bir zamanlar adının bile anılmadığı dile getirilerek büyüklenmemesine işâret edilmiştir.

44. **كل حمار أقصمته في العقبة لايجاوزها. Her yokuşa sürdüğün eşek onu aşamaz.**⁹³

وليست التوبة للذين يعملون السيئات حتى إذا حضر أحدهم الموت قال *“Tevbe, kötülükleri işleyip de ölüm geldiğinde ‘ben şimdi tevbe ettim’ diyenler ve kâfir olarak ölenler için değildir”* (Nisâ, 18).

Meselin manası genel olup, her işin bir erbabı olduğunu; her kâbiliyetin bir sınırı bulunduğunu ifade etmektedir. Âyette ise, tevbesi kabul edilmeyen bazı kimseler dile getirilmekte olup hususi bir meseleye temas edilmektedir. Yani gerekli şartları taşımadığı için tevbeleri yeterli olmayan, mağfiret zirvesine ulaşamayan kimselerin durumu anlatılmaktadır. Bu açıdan meselle kapalı bir irtibat söz konusudur.

45. **الخبر الصالح يجيئ به الرجل الصالح والخبر السوء يجيئ به** *iyi haberi iyi, kötü haberi kötü adam getirir.*⁹⁴

الخبثات للخبثين والخبثون للخبثات والطيبات للطيبين والطيبون *“Kötü kadınlar kötü erkekler, kötü erkekler kötü kadınlar içindir. Temiz kadınlar temiz erkekler, temiz erkekler de temiz kadınlar içindir”* (Nûr, 26).

Meselin manası bazı durumlar için söz konusudur. Âyetin manasıyla irtibatı, temiz kimselerin temiz şeylere, kötü kimselerin ise pis şeylere talip olması açısından dır. Kötü haber peşinde koşmak, sürekli olarak bu nevi haberlerin takipçisi

⁹² *Enfun fi'l-mâ ve re'sun fi's-semâ* (İbnu'l-Fadl, s. 44). Bu mesel “*Enfun fi'ssemâ ve üstün fi'l-mâ*” (Kıç suda burnu havada) şeklinde de nakledilir (bkz. Askerî, s. 90; Meydanî, I, 31).

⁹³ *Küllu himârin akhamtehu fi'l-akabeti lâ-yucâvizuhâ* (İbnu'l-Fadl, s. 45).

⁹⁴ *el-Haberu's-sâlihu yecîu bi-hi er-raculu's-sâlihu ve'l-haberu's-sûu yecîu bi-hi er-raculu's-sû* (İbnu'l-Fadl, s. 45; Aclûnî, I, 448).

olmak ve bu haberleri abartılı bir şekilde yayarak felaket tellallığı yapmak kötü mizaçlı kimselerin özelliklerindedir.

46. **جهد المقل دموعه وأنا البكاء جهدي** Malı az olanın çabası göz yaşındır, ağlamak cehdimdir.⁹⁵

والذين لا يجدون إلا جهدهم “Bir de güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar...” (Tevbe, 79).

Ayetin tamamının meâli şöyle: “Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır.”

Yukarıdaki âyette de ifade edildiği gibi, ellerinden az bir şeyden başkasını infak etme gücünde olmayan kimselerin bu azıcık infakları Allah katında büyük değere sahiptir. Sevdikleri uğrunda ellerinden hiç bir şey gelmeyenlerin en büyük hediyeleri, bu uğurda bir şey yapamamaktan dolayı döktükleri göz yaşlarıdır. Nitekim bir âyette “Ey Rasulüm! biner temin etmen için sana geldiklerinde ‘sizi bindirecek bir şey bulamıyorum’ dediğinde, harcayacak bir şey bulamamaları sebebiyle göz yaşları döker halde gidenlere de bir kınama yoktur” (Tevbe, 92) buyrulur.

İbnu'd-Deybe' bu meselin, “sadakanın en faziletlisi, malı az olan kimsenin çabasıdır” hadîsinin manasını taşıdığını söylemişse de, bizce bu görüş isabetli değildir. Çünkü, ikisi arasındaki mana farkı açıktır: Meselde, o kimsenin fakr ü fakatinin ziyadeliği göz yaşından başka sermayesi olmadığı şeklinde ifade edilmişken hadîste ise, malı az olduğu halde o az şeyden infakta bulunmanın fazileti ifade edilmiştir.⁹⁶

47. **ذنب الكلب لا يتقوم** Köpeğin kuyruğu düzeltilmez.⁹⁷

ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه “Eğer dünyaya geri döndürülseler nehyolundukları şeyi tekrar yaparlar” (En'âm, 28).

Türkçemizde ise aynı manayı ifade etmek için, köpek kuyruğu yerine keçinin kuyruğu ifadesi kullanılmaktadır.

⁹⁵ *Cuhdu'l-mukilli dumûuhu ve ene el-bukâu cuhdî* (İbnu'l-Fadl, s. 45; Aclûnî, I, 402; Kârî, s. 183). İbaredeki *cuhd* meşakket manasındadır. *Cehd* şeklinde okunduğunda ise takat, gayret manasına gelir (bkz. Aclûnî, I, 402).

⁹⁶ Kârî, s. 183.

⁹⁷ Zenebu'l-kelbi lâ-yutakavvam (İbnu'l-Fadl, s. 45).

Ayette küfürde inat eden kimselerin bu inatlarından vazgeçmeyecekleri, - faraza- dünyaya tekrar gönderilseler dahi eski halleri üzere devam edecekleri bildirilmektedir. Meselde ise, genel manada, inatçı kimselerin ve kötü tînetli kimselerin ıslahının çok zor olduğu anlatılmaktadır. Dolayısıyla, âyetle aralarında umum-husus irtibatı vardır.

48. **وعند صفو الليالي تحدث الكدر. Saf gecelerde keder olur.**⁹⁸

“Kendilerine verilenlerle sevindikleri bir sırada ansızın onları yakalayiverdik” (En’âm, 44).

Mesel, dünya hayatının en tatlı ve güzel anlarında can sıkıcı şeylerin meydana geldiğine işâret ettiği gibi, âyet de dünya nimetleriyle sarhoş olup Allah’ın emirlerini unutmamayı, aksi halde Allah’ın azabının ansızın gelebileceğini bildirmektedir. Âyetle mesel arasında dolaylı bir irtibat söz konusudur.

49. **الرفيق قبل الطريق. Arkadaş yoldan öncedir.**⁹⁹

“Arkadaşına, mahzun olma Allah bizimle beraberdir diyordu” (Tevbe, 40).

Mesel, genel olarak hayatta, özellikle de yolculukta arkadaş seçmenin önemini ifade etmektedir. Ayette ise, hususi bir durumdan, yolculukta iyi arkadaş edinmenin en güzel örneğinden bahsedilmektedir.

50. **لا تلم الأمانح راحتك لا تلم إلا نفسك. Ancak kendi nefsinin kına.**¹⁰⁰

“Beni kınamayın kendi kendinizi kınayın” (İbrahim, 22).

“Kardeşini kınama, sana afiyet veren Rabbine hamd et”¹⁰¹ meseli de yukarıdaki mesel gibi insanın karşısındakileri kusurlarından dolayı kınamayıp, kendi ayıplarıyla meşgul olmayı tavsiye etmekte, ayrıca o kusur kendisinde yoksa buna karşılık Allah’a hamd etmeyi öğütlemektedir. Hadîste de insanların ayıplarıyla değil de kendi ayıplarımızla meşgul olmamız tavsiye edilmiştir.

Âyette ise, cehennem azabıyla kıvranan kâfirlerin şeytana yönelttiği suçlamaya karşılık, onun kendini savunmak için söylediği sözler anlatılmakta, cehennemliklerin aslında kendilerini kınamaları gerektiği ifade edilmektedir. Bu yönüyle meselle benzerlik arz etmektedir.

⁹⁸ Ve inde safvi’l-leyâlî yahdusu’l-keder (İbnu’l-Fadl, s. 46).

⁹⁹ er-Rafîku kable’t-tarîk (İbnu’l-Fadl, s. 46; Meydanî, II, 52; Aclûnî, I, 524; Ebû Ali, s. 67).

¹⁰⁰ Lâ telumi’l-ennâhe râhatuke, lâ telum illâ nefseke (İbnu’l-Fadl, s. 46).

¹⁰¹ Lâ-telum ehâke va’hmed Rabben afâke (Meydanî, III, 159).

51. **أحمل عليها أنفا بضائع وما أضاع الله فهو ضاع** Az önce ona eşya yükledi. Allah'ın zayı ettiği zayı olmuştur.¹⁰²

“Allah'ın hidâyete erdirdiği kimse hidâyeti bulmuş demektir, dalalete düşürdüğü kimse için ise yol gösteren bir dost bulamazsın” (Kehf, 17).

“Köleyi ata bindir ölürse ölür, kalırsa senindir”¹⁰³ meseli de benzer manadadır.

Ayet ve meseldeki ortak nokta, elden geleni yapıp tedbir aldıktan sonra, meydana gelebilecek bazı olumsuzluklardan dolayı üzüлüp rahatsız olmamayı öğütlemektir.

52. **آخر الليل تسمع الصراخ** Gecenin sonunda çığlık duyulur.¹⁰⁴

“Zalimler hangi dönüşle döndürüleceklerini yakında bileceklerdir” (Şuarâ, 227).

Bu mesel, *Ahire'l-leyli te'tike'd-devâhî* şeklinde de nakledilir. Üzüntünün ziyadeleşip zirveye çıkışını ifade için kullanılır.¹⁰⁵ Beklenmedik bir sükûnet vaktinde belânın gelebileceğini ifade etmesi daha isabetlidir. Ayette de zalimler tehdit edilerek, yakın bir zamanda ummadıkları bir şekilde musibete giriftar olacakları bildirilmektedir.

Türkçeye “geceler gebedir” şeklinde geçen “elleyletu hublâ” meseli ise, yukarıdaki meselin aksine daha çok müjdeli haberler için kullanılır. Nitekim “sabah ola hayrola” atasözümüzde bu durum daha aşikârdır.

53. **الناس على مصابة آبائهم** İnsanlar atalarının yolu üzeredir.¹⁰⁶

“Biz atalarımızı *إنا وجدنا آباءنا على أمة وإنا على آثارهم مقتدون* din üzere bulduk ve biz onların izlerine tabiyiz” (Zuhruf, 23).

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette dile getirilen ve peygamberlerin Hakk'a daveti karşısında insanların bu daveti kabul etmemede ileri sürdükleri batıl gerekçelerin başında gelen bu iddia yukarıdaki meselle de tescil edilmiş, insanların çoğunun –batıl da olsa- atalarının izinden gittikleri vurgulanmıştır.

54. **الغناء راند الزنا** Şarkı zinanın rehberidir.¹⁰⁷

¹⁰² Ahmele aleyhâ ânifen bedâia ve mâ-edâallahu fe-huve dâi' (İbnu'l-Fadl, s. 46).

¹⁰³ Meydanî, I, 355.

¹⁰⁴ Âhire'l-leyli tusmeu's-surâh (İbnu'l-Fadl, s. 46).

¹⁰⁵ Ebû Ali, s. 126

¹⁰⁶ en-Nâsu alâ masâbbeti âbâihim (İbnu'l-Fadl, s. 47).

¹⁰⁷ *el-Ğinâu râidu'z-zinâ* (İbnu'l-Fadl, s. 47; Kârî, s. 251). Kârî'deki ifade *râid* yerine *rukye* (basamak, merdiven) şeklinde olup bu söz Fudayl b. İyaz'a nisbet edilmiştir (a.y).

والشعراء يتبعهم الغاؤون “Şairlere azgınlar tabi olur” (Şuarâ, 224).

Burada kastedilen, şehvanî arzuları kamçılaman şarkıdır. Şarkının hükmü, muhtevasına ve davet ettiği şeye göre değişir. Ancak âyetin bu meselin verdiği manaya işareti zayıftır. Çünkü şiir şarkıdan farklıdır. Âyette kasdolunan şairler de bütün şairler olmayıp, şehvanî arzularla ilgili şiir söyleyenlerdir. Nitekim âyetin devamında, mü'min olan şairler istisna edilmiştir.

Kanaatimizce, yukarıdaki mesel için “Zinaya yaklaşmayın” (İsrâ, 32) âyeti daha uygun düşmektedir. Çünkü, şehvanî şarkılar da zinaya yaklaştıran unsurlardandır. Keza, “İnsanlardan bazıları da bir delile dayanmaksızın Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek maksadıyla laf eğlencesi (lehve'l-hadîs) satın alır” (Lokman, 6) âyeti de bu sadedde zikredilebilir.

Ancak, şiirin manzûm bir kelim olduğu, pek çok şiirin teğanni yoluyla da söylendiği dikkate alındığında bazı şiirlerin “ğınâ” kapsamına girdiği söylenebilir. Hem âyet hem de meselde, kötü şarkı ve şiirlere vurgu vardır. Bu açıdan İbnu'l-Fadl'ın zikrettiği meselle ilgili âyet arasında bir uygunluk düşünülebilir.

Benzer manada, hadis olarak da geçen “Ğına ve eğlence, su otu yeşertip büyüttüğü gibi kalbde nifakı yeşertir” sözü de nakledilir. Bazıları buradaki ğınâ'nın teğanni (şarkı) manasında değil de zenginlik manasında olduğunu söylemiş ve “İnsan kendini müstağni gördüğünde azar” (Alak, 6-7) âyetini de bu hususu destekleyici olarak zikretmişlerse de¹⁰⁸ kanaatimizce her iki meselde de ğınâ'dan maksadın şehvanî şarkılar olması daha uygundur. Nitekim ikincisinde ğınâ'dan sonra lehve (eğlence)'nin zikri de bu görüşümüzü desteklemektedir.

55. مثل المؤمن مثل النحلة تجمع من صيفها لشتاتها Mü'minin misali, yaz olunca kışı için hazırlık yapan bal arısı gibidir.¹⁰⁹

وقل اعملوا فسيرى الله عملكم “De ki, yapın! Allah yaptıklarınızı görecek” (Tevbe, 105).

Bu âyet, yapacakları amellerinin ilerde, kıyamet gününde Allah tarafından görüleceği sebebiyle iyi ameller işlemeyi emrettiği gibi mesel de gerçek mü'minin böyle bir özelliği olduğunu, yarını için hazırlık yaptığını belirtmektedir.

56. لا يعجبك رخصه فى البيت ترمى نصفه Onun ucuzluğu hoşuna gitmesin, evde yarısı atılır.¹¹⁰

¹⁰⁸ bkz. Aclûnî, II, 103-104.

¹⁰⁹ Meselu'l-mü'mini meselu'n-nahleti, tecmau min sayfihâ li-şitâihâ (İbnu'l-Fadl, s. 47).

¹¹⁰ Lâ yu'cibke rahsuhu fi'l-beyti turmâ nisfuhu (İbnu'l-Fadl, s. 47).

“قل لا يستوي الخبيث والطيب ولو أعجبك كثرة الخبيث” De ki, -Pislerin çokluğu tuhafına gitse de- pis ile temiz bir değildir” (Mâide, 100).

“Ucuz etin tiridi yenmez” atasözümüz de benzer manadadır. Meselin manasıyla âyetin manasında ancak dolaylı bir irtibat söz konusudur.

57. الجار قبل الدار. **Komşu evden öncedir.**¹¹¹

إذ قالت رب ابن لي عندك بيتا في الجنة “(Fir’avn’ın karısı) dedi ki, Rabbim! Bana katında cennette bir ev yap” (Tahrîm, 11).

Bu âyetin meselle irtibat yönü, âyette Allah’a komşu olma isteğinin dile getirilmiş olmasıdır.

Türkçemizde “ev alma komşu al” şeklinde ifade edilen bu meselin mesajı açık olup iyi komşu edinmenin önemini belirtmektedir.

58. كل خنفسة في عين أمها جوهرة. **Her tıstan kendi anasının gözünde bir mücevherdir.**¹¹²

كل حزب بما لديهم فرحون “Her grup kendi yanındakiyle övünür” (Mü’minûn, 53).

“Maymun anasının gözünde ceylandır” meseli de aynı manayı ifade etmektedir.¹¹³ Türkçemizde ise benzer manada “kuzguna yavrusu anka görünür” ve “karga yavrusuna bakmış, ‘benim pâk evladım!’ demiş” atasözleri kullanılır.

Ayette de her grubun kendi yanında olanlarla övündükleri, onları beğendikleri dile getirilmektedir. Bu açıdan meselle açık bir benzerlik söz konusudur.

59. فأرة ماوسعتها جحرها خربت ورائها. **Yuvasına sığmayan fare ardını harap eder.**¹¹⁴

وقال الذين كفروا للذين آمنوا اتبعوا سبيلنا ولنحمل خطاياكم وما هم بحاملين من خطاياهم من شيء إنهم لكاذبون “Kâfirler mü’minlere dediler ki, yolumuza tabi olun biz sizin hatalarınızı yüklenelim. Halbuki onlar, onların hatalarından bir şeyi yüklenecek değillerdir. Onlar yalan söylüyorlar” (Ankebût, 12).

Mesel, bulunduğu makama layık olmayan, yersiz ve zamansız konuşan kimsenin düşeceği zorlukları ifade etmektedir. Âyetteki kâfirlere ait iddia da böylesi

¹¹¹ el-Câru kable’-d-dâr (İbnu’l-Fadl, s. 47; Aclûnî, I, 391). Bu mesel, el-câru sûmme’-d-dâr (önce komşu sonra ev) şeklinde de nakledilir (Meydanî, I, 307).

¹¹² Kullu hunfese’in fi ayni ummihâ cevheratun (İbnu’l-Fadl, s. 48). Askerî ise, benzer manadaki, “Küllu fetâtin bi-ebihâ mu’cibetun! her kız kendi babasını beğenir” meselini nakleder (bkz. a.g.e., s. 399).

¹¹³ bkz. Ebû Ali, s. 75

¹¹⁴ Fe’ratun mâ-vesiathâ cuhruhâ harrebet verâehâ (İbnu’l-Fadl, s. 48)

uygunsuz ve temelsiz bir sözden ibarettir. Bu açıdan, meselle âyet arasında dolaylı bir irtibatın söz konusu olduğu söylenebilir.

60. **İyilik eden yardım görür.**¹¹⁵ **المحسن معان**

إن الله مع الذين اتقوا والذين هم محسنون “Allah sabredenlerle ve muhsinlerle beraberdir” (Nahl, 128).

Türkçemizdeki “iyilik eden iyilik bulur” atasözü de bu manadadır. Keza, âyetten iktibasla “Allah doğrunun yardımcısıdır” ifadesi de atasözümüz olmuştur. Aralarındaki benzerlik açıktır.

61. **Muvaffakiyetsizlik, yumuşak olmamaktadır.**¹¹⁶ **من عدم المرانة عدم التوفيق**

ولو كنت فظا غليظ القلب لاتفضوا من حولك فاعف عنهم واستغفر لهم “Eğer sert, katı kalpli olsaydın onlar senin etrafından dağılıverirlerdi. O halde onları affet ve bağışlanmaları için dua et” (Â-i İmrân, 159).

Türkçemizdeki “tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” atasözü de benzer manadadır. Meselde ve ilgili âyette yumuşak huylu olmanın, insanlara karşı tatlı dilli davranmanın önemi dile getirilmektedir.

İbnu'l-Fadl'ın eseri çerçevesinde ele aldığımız bu mesellerin sayısını daha da artırmak mümkündür. Nitekim Aclûnî *Keşfu'l-Hafâ'sında*, insanlar arasında meşhur olmuş hadîsleri ve atasözlerini açıklarken, -tesbitimize göre- bunlardan yaklaşık yüz tanesi hakkında âyetlerden delil getirerek, bu âyetlerin ilgili mesellerin manasını desteklediğini belirtmiş, böylece, meselin âyetin muhtevasında kâmin (gizli) olduğuna işârette bulunmuştur.¹¹⁷ Mesellerle ilgili diğer eserlerde de zaman zaman mesellerle âyetler arasında irtibat kurulmaktadır.

Burada Türkçemizde kullanılan atasözlerimizden bazı örneklerle bu atasözlerini çağrıştıran âyetlerden -tesbit edebildiğimiz- bazı örnekleri yukarıdaki tertip üzere (önce meseli ardından bu meseli çağrıştıran âyeti zikretmek suretiyle) sunmak istiyoruz:

¹¹⁵ *el-Muhsinu muânun* (İbnu'l-Fadl, s. 48).

¹¹⁶ *Min ademi'l-merâneti ademu't-tevfik* (İbnu'l-Fadl, s. 48).

¹¹⁷ bkz., Aclûnî, I, 17, 34, 35, 42, 44, 52, 56, 58, 105, 116, 117, 123, 147, 183, 202, 204, 205, 245, 260, 277, 278, 279, 295, 309, 350, 351, 354, 361, 363, 372, 397, 398, 410, 411, 413, 443, 450, 469, 478, 480, 495, 500, 506, 509, 527, 532; II, 22, 49, 64, 65, 66, 67, 111, 131, 133, 137, 151, 154, 159-160, 165, 178, 180, 181, 183, 184, 191, 193, 207, 213, 229, 234, 235, 252, 273, 275, 277, 280, 297-298, 299, 303, 315, 338, 339, 347, 394, 396, 398, 410, 412, 422, 431, 432, 450, 482, 501, 523.

-“Acından kimse ölmemiş”

“Yeryüzündeki her canlının rızıkı Allah’a aittir” (Hûd, 6)

-“Akıl akıldan üstündür”, “El elden üstündür”

“Her ilim sahibinin fevkinde bir alim vardır” (Yusuf, 76)

-“Akılları pazara çıkarmışlar herkes kendi aklını beğenmiş”

“Her grup kendilerinde olanla öğünür” (Mü’minûn, 53)

-“Allah dağına göre kar verir”

“Allah bir kimseye ancak takatinin yeteceği teklifte bulunur” (Bakara, 286)

-“Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz”

“Şükrederseniz nimetimi artırırım” (İbrahim, 7)

-“Azmin elinden bir şey kurtulmaz”, “Cehdin elinden cennet kurtulmaz”,

“Zora dağlar dayanmaz”

“Uğrumuzda mücadele edenlere yollarımızı gösteririz” (Ankebut, 69)

-“Besle kargayı oysun gözünü”

“Kendi yaratılışını unuttu da bize bir misal getirdi: Çürümüş kemikleri kim diriltecek dedi” (Yâ-sîn, 78)

-“Bir kötünün yedi mahalleye zararı dokunur”

“Şehirde dokuz kişilik bir grup vardı, yeryüzünde fesat çıkarıyor, ıslah etmiyorlardı” (Neml, 48)

-“Bugün bana ise yarın sana”

“Bu günleri insanlar arasında dolaştırırız” (Âl-i İmrân, 140)

-“Dikensiz gül olmaz”, “Her yokuşun bir inişi vardır”, “Zahmetsiz rahmet

olmaz”

“Zorlukla beraber bir kolaylık vardır” (İnşirâh, 5)

-“Ecele çare bulunmaz”

“Her nefis ölümü tadıcıdır” (Âl-i İmrân, 185; Enbiyâ, 35; Ankebût, 57)

-“Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir”

“Tevratı yüklenip de gereğince amel etmeyenler kitap taşıyan eşekler gibidirler” (Cuma, 5)

-“Evlencele ev alana Allah yardım eder”, “Nikâhta keramet vardır”

“İçinizden bekâr olanları ve kölelerinizi evlendirin, onlar fakir de olsalar Allah fazlından onları zengin kılacaktır” (Nûr, 32)

-“Hak gelince batıl gider”

“Hak geldi batıl zail oldu” (İsrâ, 81)

-**Her koyun kendi bacağından asılır**"

"Her kişi kendi kazandığı karşılığında rehinedir" (Tûr, 21)

-**İtle dalaşmaktansa çalıyı dolaşmak yeğdir**"

"Rahmanın kullarına cahiller sataştığında, selam deyip geçerler" (Furkân, 63)

-**Kendini beğenen şeytan**"

"Şeytan: ben ondan (Adem'den) hayırlıyım dedim" (A'râf, 12; Sâd, 76)

-**Korkunun ecele faydası yoktur**"

"Deki, eğer ölümden ve savaşta öldürülmekten kaçırıyorsanız, bu kaçmanın size asla faydası olmaz. Öyle dahi olsa hayatta kalacağınız süre çok azdır" (Ahzâb, 16)

"Bu işte bir yetkimiz olsaydı, şimdi burada olup da öldürülmezdik dediler. Deki, siz evlerinizde dahi olsaydınız, haklarında ölüm takdir edilenler mutlaka düşüp ölecekleri yere doğru çıkacaklardı" (Â-i İmrân, 154)

-**Kul bunalmayınca Hızır yetişmez**"

"Nihâyet peygamberler ümitsizliğe düşüp yalanlandıkları zannına düşükleri bir sırada onlara yardımımız geldi de dilediklerimiz kurtuluşa erdirildi" (Yusuf, 110)

-**Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz**", "**Pilava düşkün olan kaşığı yanında taşır**", "**Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir**"

"Onlar cihada çıkmak isteselerdi onun için hazırlıkta bulunurlardı" (Tevbe, 46)

-**Say beni sayayım seni**"

"Beni anın ki ben de sizi anayım" (Bakara, 152)

-**Yaşın yanında kuru da yanar**"

"Geldiğinde sadece içinizden zalim olanlara isabet etmeyip herkesi kuşatan bir cezadan korkunuz" (Enfâl, 25)

Hadîs-i şeriflerde de bir takım kâmin meseller aramak mümkündür. Örneğin, "**Alçak uçan yüce konar**" atasözü "**Alçak gönüllü olanı Allah yükseltir**"¹¹⁸ hadîsinden alınmış gibidir. "**Nerde birlik orda dirlik**" atasözü "**Allah'ın yardımı cemaat üzerindedir**"¹¹⁹ hadîsiyle benzer manadadır. "**Büyük başın derdi büyük olur**" veya "**Meyveli ağacı taşlarlar**" atasözleri "**Belaların en şiddetlisi peygamberlere gelir, sonra derecesine göre diğerlerine**"¹²⁰ hadîsini çağrıştırmaktadır. "**Mazlumun âhi yerde kalmaz**" atasözü "**Mazlumun bedduasından sakınınız. Çünkü onunla Allah**

¹¹⁸ İmam Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmişlerdir (Aclûnî, II, 335).

¹¹⁹ Tirmizî sahih bir senetle nakletmiştir (Aclûnî, II, 547)

¹²⁰ Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkim Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan nakletmişlerdir (Aclûnî, I, 144).

arasında bir perde yoktur"¹²¹ hadîsinden iktibas edilmiştir. "Niyet hayır akıbet hayır" atasözü ise "Ameller niyetlere göredir"¹²² hadîsinin manasını taşımaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Meseller, Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli i'câz vecihlerinden olan îcaz yönünün önemli unsurlarındandır. Örf ve adetlerimizde dinimizin ve sünnetin izlerini görmek mümkün olduğu gibi, pek çok atasözü ve deyimlerimizde âyet ve hadîslerin izlerini bulmamız veya aralarında benzerlik kurmamız da mümkündür. Ancak pek çok atasözü için Kur'ân'dan deliller getirilmesi ve bu sözlerin manasına delâlet eden âyetler bulunması bu atasözlerinin kaynağının Kur'ân âyetleri olduğu hakkında kesin bir delil değildir. Sadece muhtemel nazarıyla bakılabilir. Çünkü diğer ilahî kitaplar, hadîs-i şerifler ve peygamberlere ait sözler, kelimeler, kibarlar, yaşanmış hadiseler de mesellerin (atasözlerinin) teşekkülünde rol oynamıştır. Nitekim meseller ve deyimlerle ilgili çeşitli eserlerde mesel ve deyimlerin menşesine dair çeşitli kıssalar nakledilmektedir. Mesellerin bir kısmı Kur'ân'ın nüzulünden öncesine dayandığı için bunların teşekkülünde Kur'ân'ın etkisi söz konusu değildir. Ancak, Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerin bu mesellere işâret ettiği düşünülebilir. Kur'ân'ın nüzulünden sonra gündeme gelen meseller için ise diğerlerinin yanında Kur'ân'ı da önemli bir kaynak olarak düşünebiliriz.

Katamış *el-Emsâlu'l-Arabiyye* adlı eserinde kâmin mesellerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *Kâmin mesel olarak isimlendirilen âyetlerin bir kısmı lafız ve manasıyla mücezz mesellerdir. Diğer bir kısmını ise mesel olarak addetmek mümkün değildir. Çünkü, bazı mesellere yakın bir mana ihtiva etmeleri mesel olarak isimlendirilmeleri için yeterli bir sebep değildir. Zira, nesilden nesile aktarılma ve insanlar arasında sıkça kullanılma meselin şart ve rükünlerindedir*¹²³ Bizce bu değerlendirme, kâmin mesel ifadesi âyetlerin bizzat kendileri için kullanıldığı kabul edildiği takdirde doğrudur. Ancak, kanaatimizce doğru olan yaklaşım, bu ifadenin (kâmin mesel) âyetler için değil de bizzat meseller için kullanıldığıdır. Yani kâmin mesel ifadesiyle, âyetin bünyesinde kâmin (gizli) olan meseller kast edilmektedir.

Kâmin meseller ve ilgili âyetleri birlikte ele alıp incelediğimizde şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Âyetlerle, ilgili meseller arasında bazen önemli nisbette benzerlik görünmekte, her ikisi de aynı manaya işâret etmekte, hatta bazen lafızları

¹²¹ İmam Ahmed ve Ebû Ya'la Hz. Enes'den merfu olarak nakletmişlerdir (Aclûnî, I, 39).

¹²² Buharî ve Müslim ve İbn Hibbân tarafından rivâyet edilmiştir (Aclûnî, I, 166)

¹²³ Katamış *el-Emsâlu'l-Arabiyye* s. 107

dahi birbirine benzemektedir. Keza, bazı âyetler, mesellere dolaylı yoldan, bazıları ise uzaktan uzağa işâret etmektedirler. Bazı meseller hakkında, zikredilen âyetlerin yerine bu mesellerin mefhumunu ifade eden başka âyetler zikretmek de mümkündür. Bütün mesellere, atasözlerine Kur'ân'dan delil ve işâret aramanın da doğru bir yaklaşım olmayacağı kanaatindeyiz. Nitekim, "Fala inanma falsız da kalma", "Zaman sana uymazsa sen zamana uy", "Üzümü ye bağını sorma" gibi bazı meseller mana itibariyle yanlış veya her şart ve ortamda doğru olmadıkları için mahza hakikat olan âyetlerle irtibatlandırılmaları söz konusu olamaz.